

Algemene gegevens interview

Titel	Erfgoed van de Oorlog, Bystander Memories, interview met geïnterviewde RG-50.570.0009
Geïnterviewde	Jo Wildschut(JW), 23 november 1919 Rinske Akkermans, een vriend van Jo Wildschut. Interrumpeert een aantal keer. (RA)
Interviewer	Paul de Klerk (IV) Interakt, Televisie en Multimedia.
Plaats	Gouda
Tijd	00:00:00 - 01:07:18 (file 1) 00:00:00 - 01:07:00 (file 2)
Trefwoorden	Jehova's Getuigen, Vught, religie, bunker, SS, Joden, ooggetuige, Ravensbrück, vrouwen, lot van de Joden, kampeven Jehovah's Witnesses, religion, women, Jews, eyewitness, the fate of Jews., camplife
Samenvatting	<p>De geïnterviewde, geboren in Gouda, groeide op in een niet religieus gezin maar ontwikkelde zich in de beginjaren van de oorlog, als een fanatieke, bevlogen Jehova's getuige. Ze werd zich al voor de oorlog bewust van het feit dat de Joden groot gevaar liepen. Ze aanvaardde het lijden. Samen met haar geloofsgenoot heeft ze de verschillende kampen in Nederland en Duitsland goed doorstaan. Ze koesterde geen enkele wrok tegen haar vijanden en maakte van de kampen een werkgebied om mensen het evangelie te verkondigen. Haar verhaal geeft inzicht in het kampeven van de vrouwen en de omstandigheden van Jehova's Getuigen gedurende de oorlog.</p> <p>The interviewee was born in Gouda and grew up in a non-religious family, but in the first years of the war she became an enthusiastic, fanatic, Jehova's Witness. She realised even before the war that the Jews were about to be exterminated. She accepted suffering. Together with her fellow believers she endured several concentration camps in the Netherlands and Germany. She doesn't resent her enemies, and turned the camps into an opportunity to do missionary work, to convert people. Her story provides insight into what camp life was like for women, and what the situation was like for Jehova's Witnesses during the war.</p>
Transcriptie gemaakt door	Vrije Universiteit, M.Vlasblom, C.Jelsma
Eigenaar van het bestand	Vrije Universiteit, United States Holocaust Memorial Museum.

Transcriptie

00:00:00

00:00:44

[image:00:00:31.01]

IV Mevrouw Jo Wildschut goedemiddag.

JW Goedemiddag.

IV Ten eerste waar bent u geboren?

JW Hier in Gouda

IV En wanneer?

JW 23 november 1919

00:01:02

[image:00:00:47.24]

IV Juist. En wat voor afkomst heeft u? Waren uw ouders religieus of?

JW Mijn moeder was hervormd, maar zoals heel veel mensen 'in naam'. Van afkomst hervormt, maar ze deed er eigenlijk niets aan. En mijn vader was een sociaal democraat.

IV Was hij antireligieus?

JW Nou verschrikkelijk, hij wou de dominee wel de trap afgooien.

IV Zo erg?

JW Ja, zo erg.

IV En u hebt de middelbare school doorlopen in Gouda?

JW Nee hoor, gewoon alleen maar lagere school tot mijn veertiende jaar. En van de school, direct de fabriek in.

IV Dat moest?

JW Ja, het was armoede he.

IV Uw ouders hadden het ook arm, had u vader werk?

00:02:03

[image:00:01:46.11]

JW Soms, er waren ook tijden dat ie werkloos was. En dan was het nog moeilijker natuurlijk.

IV Wat voor beroep had hij?

JW Hij was blikslager. Koper en blikslager, dat was eigenlijk zijn beroep. In de tijd dat ie werkloos was, dan was hij ook wel eens op de kaarsenfabriek. Dat was toen een kleine fabriek, dat is nou zo'n reusachtig ding he. Maar hij werd ook dikwijls weer ontslagen, zo ging dat in die tijd.

IV Ze konden aantrekken en ontslaan wanneer ze maar wilden.

JW Ja.

IV Was hij ook actief in de vakbonden?

JW Nee, hij was niet actief, hij was wel vurig, want hij vertelde altijd veel. En dan had hij het altijd over de Derde Wereld. Wij durfden nooit wat te vragen als

kinderen. En we dachten: wat bedoeld hij toch met de Derde Wereld? En later kreeg je een beetje begrip en dan wist je dan, het Eerste Rijk, dat was het Heilige Romeinse Rijk.

00:03:02

[image:00:02:43.07]

- JW En dan het tweede het Keizerrijk en dan het Derde Rijk, dat was dan Hitler hè, hij zou een Derde Rijk stichten.
- IV Oja, dus hij bedoelde daar niet mee de derde wereld maar het ideaal van Hitler en daar ging hij over tekeer? En dat herinnert u zich nog.
- JW Ja.
- IV Hoe oud was u toen ongeveer?
- JW Toen ik voor het eerst eigenlijk echt kon denken, toen hoorde ik voor het eerst in 1933 dat Hitler aan de macht was gekomen. En omdat mijn vader sociaal democraat was, had hij natuurlijk de vrije pers. Vrije Volk heette dat toen in die tijd. En daar werd alles in geopenbaard wat daar in Duitsland gebeurde, werkelijk alle verschrikkelijke dingen stonden daar in hoor. En als kind ja, dan ben je ontzet, dat de ene mens dat de andere kan aandoen he. Maar je was niet bij machte om veel hulp te bieden he.

00:04:03

[image:00:03:41.23]

- JW En ik zou ook niet weten hoe. Want wij hebben hier in Gouda een keer een grote vergadering gehad, hier vlakbij. En daar waren dan de bonzen van de partijen waren aanwezig. De geestelijken van de kerk, Katholieken, Protestanten. Dat was een protest vergadering tegen de Jodenvervolging in Duitsland.
- IV Wanneer was dat?
- JW Ik denk in 1934. Maar ik vind, zo gaat het zo vaak: Dan wordt er veel gepraat, maar er wordt niet veel gedaan. Ze gaven alleen blijk door hun houding, dat ze tegen die toestanden waren. Maar verder gebeurde er niet veel.
- IV En wat deed de Nederlandse regering voor de Joden in Duitsland? Protesteerden ze?
- JW Ik weet het niet. In die tijd in 1939, dat was dus een poosje er voor, toen was Hitler een bevriend staatshoofd.

00:05:07

[image:00:04:43.07]

- IV Ja, daar komen we straks wel naar toe. Maar ten tijden van die vergadering kwamen er toen al Joodse vluchtelingen Joodse vluchtelingen uit Duitsland?
- JW Nee, hoor, nee, het was gewoon een vergadering van de Gouwenaars.
- IV En wat wist u van wat er toen gebeurde in Duitsland?
- JW Nou wat ze op straat, de Joden op straat sleepten. En ik herinner me ook dat ze een Joodse man gepakt hadden, dat stond zo letterlijk in de krant...
- IV In het vrije volk?

- JW ...de broek van onderen dichtgebonden en dan volgegooid met wonderolie. Dus die mensen kregen dan diaree, en zo moesten ze dan maar verder leven. Zulke dingen lazen we.
- IV Dus echt zware mishandelingen?
- JW Ja zeker wel. Wij vonden het werkelijk verschrikkelijk, maar ja, wat kon je eraan doen he?

00:06:02

[image:00:05:36.02]

- IV Ja dat zijn dingen die u zich nog goed kunt herinneren
- JW Ja heel goed
- IV Wist u toen al van de kampen?
- JW Ja, ik wist er heel veel van, want ik had een boek gekregen dat heette: "De Veensoldaten". Ik weet niet of u het kent?
- IV Nee
- JW En ik weet helaas niet de naam van de auteur meer. Maar die schreef over de toestanden, de Veensoldaten, dat waren geen soldaten, maar dat waren gevangenen uit de concentratiekampen, die dan allerlei werken werden gezonden en die werden daarom de Veensoldaten genoemd. En een van hen die schreef over een Jehova's Getuigen die gedwongen werd om 'Heil Hitler' te zeggen, en die weigerde dat. Want als je zegt "Heil Hitler", dan zou je zeggen de heil of de redding komt van Hitler en dat kan een getuige nooit zeggen. En werd hij vreselijk gefolterd.

00:07:01

[image:00:06:33.07]

- JW Dat was een speciaal artikel. Dan werd hij afgezonderd ergens en in een hokje gestopt en dan werd hij afgeranseld ergens en dan lieten ze hem weer gaan. En iedere keer vroegen ze : "Wil je het niet zeggen?". Maar hij deed het niet, en hij stak ook de hand niet op.
- IV En wanneer las u voor het eerst dit boekje?
- JW Dat was ongeveer in 1934 – 35.
- IV Toen wist u al wat er gebeurde wat dat betreft?
- JW Ik kreeg van mijn vader twee boeken. De Veensoldaten; ja voor een meisje van veertien, vijftien jaar eigenlijk veel te zware kost hè. Dat waren de Veensoldaten en " Van het westelijk front geen nieuws." En daardoor leerde ik de oorlog zo te haten.
- IV Ook vooral de nazi's he?
- JW Ja.
- IV Ondernam u zelf dingen in klein verband, om iets te doen, ging u nog naar andere bijeenkomsten?

00:08:03

[image:00:07:32.21]

- JW Nee. Er waren voor zover ik weet geen andere bijeenkomsten. Nou ja, ik woonde in een heel ander deel van Gouda, dus ik wist lang ook niet wat er allemaal

gebeurde, he. Dit was midden in het centrum, en ik woonde helemaal aan de andere kant.

(Onderbreking)

- IV U was aan het vertellen over wat u allemaal gehoord had uit Duitsland
JW Ja.
IV Wat u zou willen ondernemen maar niet kon ondernemen, u kon niks doen
JW Nou in zoverre ik werkte toen op een fabriek dat zei ik he.
IV Ja dat heeft u verteld.
JW En toen hadden we die vergadering gehad.

00:09:02

[image:00:08:17.18]

- JW En toen vroeg ik aan de directeur, want daar moest je natuurlijk toestemming voor hebben. Dat was een echte kapitalist hoor, grondig. Ik zei: vind u het goed dat ik de zalen langs ga en dat ik de arbeiders vraag om een kleine bijdrage willen geven zodat we de Joden daarmee misschien kunnen helpen? Ik vind het goed zei hij, maar we doen het anders: we houden het van het loon af. Maar daar was ik het niet eens, dat was helemaal mijn bedoeling niet. Ze verdienden ook niet zoveel. Het was alleen als iemand vrijwillig iets wilde geven, maar toen deden zij het zo. Maar ja, het kwam wel goed terecht. Ik kreeg er later nog een berichtje over van een Joodse man, dus het kwam wel goed terecht gekomen, maar zo was de bedoeling niet.
IV Organiseerde u dat of hebben zij dat?

00:10:00

[image:00:09:13.10]

- JW Ja, zij hebben dat overgenomen. Ik wilde dat graag zelf doen, de zalen langs gaan, maar zij hebben het toen in handen genomen.
IV En toen is er geld opgehaald en waar is dat geld naar toe gegaan?
JW In ieder geval wel naar de Joodse gemeenschap, want daar kreeg ik bericht over.
IV Ze wisten wel dat u initiatiefnemer was?
JW Ja, dat was heel grappig, ik kreeg ook een doosje bonbons (Lacht verlegen)
JW Maar ik kon verder weinig voor hen doen. En ik kende hier in Gouda ook niet veel Joodse mensen.
IV Nee u kende weinig Joden, Joodse vriendinnetjes op school?
JW Nee nooit. Wij hadden hier een winkel en die man verkocht foto's van filmsterren en schrijfbehoeften en kaarten enzo. En dat was de enige winkeltje in het centrum waar we wel eens naar toe gingen. En ik vond het een ontzaglijk lief gezin, Gomperts heette ze. En wat er met ze gebeurd is, ik weet niet, maar ineens waren ze weg. Zoals het met zo velen gegaan is hè.

00:11:01

[image:00:10:11.22]

- JW Het was een man en een vrouw, en een kind, een schattig gezin was het, diepragisch vind ik het.
- IV Wanneer hebt u besloten Jehova's Getuigen geworden? Het is voor mij een beetje merkwaardige sprong u komt uit een sociaal democratische achtergrond. U hebt sympathie met het lot van de Joden, wat is er gebeurd wanneer heeft u voor het eerst belangstelling sympathie voor de getuigen van Jehova gekregen?
- JW Nou ik was eigenlijk van kind af heel gelovig, diep gelovig. Ik had zo een respect voor de schepper en ik wilde Hem beter leren kennen. Ik had de bijbel gekregen van mijn moeder. Maar ja de bijbel is geen gewoon leesboek hè, het was moeilijk te begrijpen.

00:12:06

[image:00:11:14.12]

- JW Maar ik had diep respect voor alles wat God in de natuur gemaakt had en de wonderen van de hersenen van de mens en dat het vermogen om dingen te onthouden en te leren. Maar ik kende hem helemaal niet. En ik heb altijd gebeden of ik Hem mocht leren kennen. Maar daar gingen heel wat jaren aan voorbij. En ik was 21 jaar, en toen kwam mijn jongste broer met een paar vrienden met een grammofoon, een platenspeler thuis. En toen lieten ze daar een plaat draaien en ik zat in een boek te lezen over de (...?) en hij zei: "Leg dat boek nou maar eens leer, en dan moet je daar eens naar luisteren". En dat was geen mystiek of geen zang, maar dat was een redevoering. En toen dacht ik onmiddellijk: "Dat is de waarheid".

00:13:00

[image:00:12:06.05]

- JW Ik wist zomaar dat het de waarheid was, ik had zomaar het gevoel : ik heb God gevonden.
- IV En wat was dat voor redevoering?
- JW Dat ging over de toestanden in de wereld. Die we dus zelf ook persoonlijk meemaakten. En hoe God de verandering zou brengen. Dat Hij een wereldregering zou brengen onder één koning en dat zou Christus Jezus zijn. Nou dat trok me geweldig aan. Eén wereld, één regering.
- IV Ondanks het feit dat uw vader zo antireligieus was?
- JW Ja. Ik had toch mijn eigen ideeën.
- IV En daar liet hij u vrij in?
- JW Ja hoor. En het merkwaardige was, eigenlijk hele simpele dingen, hoe je sympathie voor de Joden kunt krijgen. Wij hadden een platenspeler en dat was iets heel bijzonders al in die tijd hoor. En we waren allebei dol op tenorzang, en het meest op Joseph Schmidt, en dat was een Jood hè.

00:14:00

[image:00:13:03.21]

- JW Dus op die manier, hadden de Joden al mijn interesse. Voor een kleinigheid hè.
- IV U zegt "wij beiden" bedoelt u uw broer en u?
- JW Mijn vader en ik. Mijn vader hield heel veel van zang en ik ook.

- IV Had u ook nog een zuster?
JW We waren met z'n tienen.
IV Zo
JW Ik wam bij een broeder congres (?). Ik zeg: Piet dat is mijn zuster. Hij zei: Ik wist niet eens dat je een zuster had. Ik zeg: ik heb er zes! Nou zeiden ze altijd: gemakkelijk.
IV Zes zusters en drie broers?
JW En drie broers. Het was een goed gezin, en we praten wel veel met elkaar, maar niet echt redeneren, dat was er toch niet bij.
IV En als u nou in der tijd, als u zo een sympathie had met de Joden, dacht u er dan wel eens aan Joods te worden?

00:15:01

[image:00:14:02.09]

- JW Nee nooit. Eigenlijk het geloof van de Joden, dat zei me niet zoveel, net als het geloof van de katholieken of de hervormden, nee dat trok me niet aan.
IV Wanneer werd het u het eerst bekend dat de Jehova's Getuigen ook in Nederland niet geaccepteerd werden wegens hun weerstand tegen de Nazi's?
JW Nou ik hoorde één keer dat iemand tegen mij zei: 'Er zijn Jehova's Getuigen en dat zijn mensen, die gaan niet in militaire dienst.' Nou dat vond ik geweldig. Dat vond ik buitengewoon. Dus toen ging ik zoeken waar ik meer van die mensen kon vinden, en er waren er genoeg hoor.

00:16:02

[image:00:15:01.01]

- JW En zodoende kreeg ik steeds meer kennissen van . Dat was in dus eigenlijk in 1941.
IV In 1941 was dat al, maar in 1939 vertelde u me las u in de krant,
JW Hoe de Joden vervolgd werden.
IV Nee maar u hoorde hoe Getuigen van Jehova protesteerden, in Sneek geloof ik?
JW O, ja, dat was een andere situatie. Dat hoorde ik alleen maar, dat weet ik niet want toen was ik nog geen Getuige. En de man die dat zei, die is ondertussen al gestorven. Daar werden ze in het Noorden, maar dat was nogal plaatselijk hoor, gearresteerd omdat ze een bevriend staatshoofd beledigd hadden. Dat was in 1939.

00:17:00

[image:00:15:57.00]

- IV Begreep u daar iets van, dat de regering zich zo solidair opstelde ten aanzien van het Nazi regime?
JW Ik geloof niet dat het zozeer van de regering uitging. Ik denk meer, vanuit de burgermeesters, of wethouders, plaatselijk. Dat het niet echt Nederlands was.
IV Toen kwam de Duitse bezetting. Hoe reageerde uw vader daar op?
JW Die wilde zelfmoord plegen.
IV Zelfmoord?

JW Moet u zich voorstellen. Wij stonden met zijn allen aan zijn armen te trekken dat hij niet naar buiten mocht gaan. Maar dat was maar een ogenblik van angst he. Want hij wist natuurlijk ook al wat er gebeurde in Nazi Duitsland. Maar het is gelukkig niet doorgegaan, maar het was wel een angstig ogenblik.

00:18:01

[image:00:16:55.13]

IV Dat kan ik me voorstellen, op welke manier wilde hij zelfmoord plegen?

JW Geen idee, maar hij zei het en hij ging de kamer uit naar de gang en zei: Ik ga zelfmoord plegen en wij trokken hem terug de kamer in. Dus zijn overtuiging hielp hem niet om stand te houden. Want wij hebben hier in Gouda Karel van Staal gehad. Dat was de man van het socialisme in Gouda en die kwam ook in de boeken terecht. Die hield zijn standpunten vast. Heeft ook brochures erover geschreven.

IV En wanneer was dat?

JW Ik weet het niet uit mijn hoofd, maar ik heb die brochure nog wel. Maar die heeft hij natuurlijk geschreven nadat hij vrij is gekomen he.

IV In 1941 bent u Getuigen geworden van Jehova, hoe kwam dat?

00:19:02

[image:00:17:54.10]

JW Nou, ik was natuurlijk heel geïnteresseerde toen mijn broer die plaat draaide, en toen zei ik: 'Hoe kan ik meer te weten komen?' Hij zei: 'Dat weet ik niet, ik weet het zelf ook niet van hoor.' Hij had die plaat van iemand gekregen en wilde hem thuis graag laten horen omdat hij wist dat ik wel gelovig was. Maar hij zie: "Dan moet je naar Jan Raapes gaan, dat was dé man van Jehova's Getuigen in Gouda. Ik was vreselijk verlegen van aard hoor. Dat ik naar die vergadering was geweest tegen de Jodenvervolging, nou dat was een hele prestatie voor mij om daar heen te gaan. En nou zou ik naar een privé huis moeten gaan, dat vond ik niet zo heel bijzonder (leuk). Maar ik deed het toch, want ik wilde meer weten. Nou en die man kon vertellen, dat was een ongelooflijke onderwijzer. Daar heb ik heel veel van geleerd. Maar hij is niet gebleven, hij kreeg ook angst.

00:20:01

[image:00:18:50.13]

JW Uit angst zijn natuurlijk verschillende terug gegaan hè.

IV Met teruggegaan bedoelt u, ze zijn van het geloof afgevallen?

JW Ja afvallig ja. Maar hij zei: "Er worden hier kleine vergaderingen belegd in Gouda met zo'n vijf tot acht personen in het geheim. Ik geef je het adres, je moet het meteen weer vergeten. Maar dan kun je daar heen en dan kun je een studie uit de Bijbel meemaken. Dus dat heb ik toen gedaan. En na twee maanden zei ik: 'ik wil ook wel mee van huis tot huis'. Dat is heel snel gegaan.

IV Dat is van zelf gebeurd. Is er een speciaal ritueel of een doop die iemand tot een Getuige van Jehova maakt?

JW Ja, de doop hebben wij alleen, verder dingen niet. Maar we worden wel gedoopt. En ik was natuurlijk door mijn moeder als kind Nederlands Hervormd gedoopt, maar dat had geen zin.

00:21:01

[image:00:19:48.15]

JW Want Jezus werd gedoopt toen hij dertig jaar oud was. En dat wilde zeggen dat je pas dan gedoopt kan worden als je begrijpt waar het om gaat, en dat begreep ik goed. En toen zijn wij, mijn zuster, mijn broer en dan nog, ik geloof dat we met zijn twaalven waren, zijn we naar Alphen gegaan en toen zijn we in een badkuip gedoopt. Want in het openbaar was te gevaarlijk. Maar het ging erom dat je onder water kwam.

IV Uw zuster en broer zijn toen ook meteen getuige geworden?

JW Ja mijn broer helemaal en mijn zuster de eerste tijd ook, maar toen ging ze trouwen en toen liet ze alles los. Gelukkig is ze later teruggekeerd een tijdje heeft ze het losgelaten. Mijn broer niet hoor, die was vurig.

00:22:02

[image:00:20:46.15]

JW Die was 17 jaar oud toen gearresteerd werd, ook door verraad. En toen kwam ie bij die politieagent thuis en de vrouw van die politieagent zei: 'Ach kun je die jongen niet laten gaan'. En toen zei die agent: 'Wat mij betreft zou ik het wel kunnen doen, maar hij zegt: 'er staan andere mensen achter mij, de NSB, de SS.' Toen durfde hij dat niet.

IV Waarom werd u toen Getuige terwijl u wist dat die mensen zo vervolgd werden?

JW Ja, omdat ik God lief had. En het gebod was: Ga, en verkondig het evangelie. En omdat ik God lief heb, wil ik ook graag prediken. En dat is nog altijd zo.

IV En wilde u ook lijden.

JW Ja, ook.

00:23:00

[image:00:21:42.41]

JW Want ik dacht eraan werkelijk, er staat dan in de bijbel, dat sommigen werden gestenigd, sommigen werden in stukken gezaagd, ik vond het wel eng. Maar ik dacht nou, als zij het konden doorstaan, dan kan ik dat ook.

IV Dat trok u vreselijk aan, dat martelaarschap?

JW Ja.

IV U bent doorgedaan met prediken, u bent mee gegaan hier in Gouda. En kwam u wel eens bij felle agressieve mensen terecht?

JW Nou wel eens. We hebben wel eens een keer met een fietsband het pad afgeslagen. Want toen was ik in het buitengebied, werkte ik. En daar waren twee jongens de fiets aan het repareren, de banden aan het plakken. Maar zij hadden met ons niets te maken, zij niet met ons en wij niet met hen. Maar ze hadden ons horen praten, die mevrouw en ik.

00:24:03

[image:00:22:43.02]

JW Maar ze hadden geluisterd. En toen kwamen ze naar me toe en sloegen me net zo ver tot ik weer op de weg was. Dus dat gebeurde ook. Maar dat zei me allemaal niets.

IV Uit hoofde van wat zomaar?

JW Ze konden het niet verdragen dat er over De Boodschap gesproken werd.

IV Wat vertelde u nog meer, dan De Boodschap? Zei u iets over de toestand in de wereld?

JW Ja zeker, de toestand in de wereld. Want ja daar sprak iedereen over. En dan vertelde ik aan die mevrouw: 'Er zal weer een verandering komen waarna alle mensen in de wereld in vrede met elkaar zullen omgaan. Maar ik kon niet verder praten, want daar kwamen zij op af en ze gooiden mij de weg op.

IV Heeft u ook over de Nazi's gesproken met mensen?

JW Weinig.

IV Weinig.

JW Heel weinig.

00:25:01

[image:00:23:38.11]

JW Want ten eerste, de nazi's hadden toen nog niet veel te zeggen. Ja er was wel de oorlog geweest, maar nog niet zo dat het hier toen een verschrikkelijke toestand was. Maar dat was ook niet de bedoeling, want we moesten het evangelie van het Koninkrijk predikten.

IV Maar u had kunnen zeggen dat het Derde Rijk van Hitler een godslastering was?

JW Zoiets had ik kunnen zeggen, maar ik heb het niet gedaan. Nee. Een keer hebben we een mijnheer gesproken en toen heb ik gezegd: 'Hitler heeft gezegd geef me tien jaar en dan maak ik Duitsland een duizendjarig vredesrijk' en ik zie: 'Dat moet u niet geloven hoor, dat gebeurt niet.' Maar verders niet. Meer over de Bijbelse aangelegenheden.

00:26:00

[image:00:24:35.12]

JW En toentertijd geloofden de mensen heel sterk in een nabestaan, een hemel en een hel, een andere keuze was er niet. En we waren heel gelukkig dat wij konden vertellen dat de hel, gewoon het graf is, meer is er niet. Want dan liet ik dat lezen: 'Jezus is zelf drie dagen in de hel geweest, heeft u daar wel eens over nagedacht? Maar hij is eruit gekomen na drie dagen, hij kreeg een wederopstanding. En zo geloven wij ook, dat als we moeten sterven dat we een opstanding zullen krijgen. En dat heeft veel mensen aangetrokken. Want de vrees voor de hel was wel groot in die tijd.

IV Dat geloof ik wel. Kwam u wel eens bij Joodse mensen terecht als Getuigen?

JW Alleen in Amsterdam, later na de oorlog. Maar toen in die tijd niet.

IV Spreekt u over de Getuigen van Jehova als kerk of de gemeente?

00:27:02

[image:00:25:35.07]

- JW De gemeente.
IV Heeft de Gemeente als organisatie nog geprobeerd iets voor Joden te doen in de begintijd?
JW Nou, zeker wel. Wij hebben een video als u daar interesse in hebt, daar heb ik er hier een paar van. Wij hadden vroeger in Amerika een radiostation, WWR. Op dat station gaven ze dan Bijbels onderwijs. Maar toen kwam de tijd dat Hitler de Joden zo ging vervolgen, en dan zegt de president van het genootschap: "Wie kan er zwijgen als er zoiets gebeurd?" En zei zwegen niet hè. Ze klaagden hem wel aan en dat deden ze werkelijk als organisatie. En toen de Jehova's getuigen zo vervolgd werden, toen is er een telegram naar Hitler gestuurd en daar stond in:

00:28:00

[image:00:26:30.07]

- JW 'Houdt u op Jehova's Getuigen zo te vervolgen, anders zal God u en uw nationale partij vernietigen'. Dat stond in dat telegram. En het antwoord van Hitler was dat hij de vervolging erger maakte.
IV En stond er in dat telegram ook iets over de vervolging van de Joden, of ging dat alleen over de Getuigen van Jehova?
JW Toen ging het over ons ja. Maar over de Joden, ha hoor. "Wie kan er stil zwijgen als er zoiets gebeurd?" En dan moet u nagaan, dat dat dan over de hele wereld werd gedaan, niet alleen maar in Amerika.
IV Nee dat begrijp ik. Kreeg u in dat eerste onderwijs ook te horen wat de de Getuigen van Jehova dachten over Joden? Hoe zij daar over dachten?
JW Zeker wel, werd daar over gesproken. Want iedereen was daar vreselijk van onder de indruk dat die dingen konden bestaan.

00:29:05

[image:00:27:32.17]

- JW En zij moedigden ons aan om als wij die mensen spraken, om ook tegenover hen het woord van God te gebruiken he. Maar dan, wat zij dan noemen het 'oude testament'. Wij zeggen 'de Hebreeuwse geschriften'. Want in de zogenaamde in Griekse geschriften of in het Nieuwe Testament, daar geloven ze niet in. Dus we gebruikte altijd het voorste gedeelte van de bijbel tegenover hen. Maar er zijn ook niet zoveel Joden die echt geloven.
IV Dat weet ik niet, daar had u in ieder geval geen ervaring mee?
JW Nee dat merkten wij later natuurlijk wel in het kamp leven, maar zo aan de deuren niet.
IV U bent opgepakt. Wanneer was dat?
JW Dat was in 1943, in mei 1943.

00:30:00

[image:00:28:25.22]

- IV Maar toen was u al ondergedoken?
JW Ja.
IV Waarom was u ondergedoken?

JW Omdat ik mijn ouders niet in de problemen wilde brengen, want er werden zoveel mensen als gijzelaars opgepakt en dan zouden zij misschien ook als gijzelaar opgepakt kunnen worden. Dat had zo kunnen zijn he. Want ik zat later met een onderwijzeres en haar moeder, die zaten als gijzelaars omdat hun dochter communist was. Dat gebeurde echt veel hoor.

IV U bent ondergedoken waar?

JW Nou eerst in Gouda, in Waddinxveen, nou verschillende plaatsen in Gouda. En het laatst werd ik toegewezen aan een andere verkondigster, een pionierster. We waren pioniers geworden. Dat wil zeggen dat alle tijd die je hebt voor het werk is.

00:31:01

[image:00:29:23.23]

JW En dat was zij en dat was ik. En wij werden samengebracht in Krimpen aan de IJssel, dat was het laatste onderduikadres. Maar wij werkten in Capelle aan de IJssel.

IV U bleef werken?

JW Ja ja. En in Capelle zijn we gearresteerd geworden.

IV En werken dat hield in?

JW Van huis tot huis prediken. Voorzichtig natuurlijk.

JW En is het op zo'n tocht geweest dat u bent opgepakt? Of bent u vanaf het huis adres opgepakt? Wat is er gebeurd?

JW Nou het ging zo, wij waren in Capelle aan de IJssel aan het werk. En toen kwam mijn geloofsgenoten met wie ik dus samenwerkt, we werkten ieder aan een andere kant. Ze zei: 'Ik was daar aan de deur bij iemand en die deed zo verschrikkelijk lelijk.

00:32:00

[image:00:30:20.20]

JW En die man had ook telefoon.' Dat was toen wel tamelijk apart nog. Ze zegt: 'Hij kan wel de politie bellen, want hij was zo fel, zo lelijk. Wat zullen we nou doen?'. En ik zei: 'Nou dan gaan we weg. We gaan gewoon naar ons adres toe'. Naar Krimpen, daar zaten wij. En daar zaten wij nog maar een week. En toen liepen we dus weg, en dat was grappig, Krimpen aan de IJssel, je zou het nou nooit meer denken, maar dat was gewoon een plaatsje met een dijk en daaronder een hele lange rij huizen he. En zagen we een politieagent op de fiets. En die keek naar rechts en die keek naar links. En wij stonden achter een huis en we zeiden: 'Zou hij ons zoeken?' Nou we wachtten tot hij uit het gezicht was, en we gingen terug. En we vertelden dat aan die mensen, en die zeiden: 'O nee, dan waren jullie bij de dokter, dat is zo'n aardige man.

00:33:03

[image:00:31:21.06]

JW Jullie zijn wel een beetje te voorzichtig hoor. Zeiden ze (lacht). En nou ja, en we gingen later weer terug. Het was toen zaterdag en mijn geloofsgenote ging naar haar ouders, en ik bleef daar. En 's maandags gingen we dus verder in het plekje Cappelle. En dan kwam ik ergens bij een huis vandaan en toen zag ik mijn

geloofsgenote bij een politieagent staan. En ja en ik denk. Ons werd gezegd: 'Als er een gearresteerd wordt, dan moet die ander zorgen dat ie weg komt, als het mogelijk is. Want het werk moet doorgaan, het werk is het belangrijkste.' Maar zij was altijd zo vreselijk eenzaam, dus dan kon in haar niet alleen laten. Dus toen ben ik er ook heen gegaan. En toen werden we in de cel gestopt in Cappelle. En dat was heel grappig, vonden wij zelf hoor. We hadden een hele donkere cel in de grond, want we zagen zo de voetstappen van de mensen.

00:34:04

[image:00:32:19.11]

JW De deur werd open gedaan en we werden erin gegooid en die politieagent zei... de deur ging opslot, boven een zware grendel, en dan beneden een zware grendel en dan een hangslot. Hij zei: "Dat is nou allemaal niet voor jullie hoor, maar er hebben hier ook wel misdadigers gezeten. Ik zeg nou: 'Precies wat God's woord zegt, Jezus werd ook tussen twee misdadigers opgehangen, dus wij zijn aan hem gelijk.' En gingen we die cel in, en het was zo koud. En er was een brits met een deken en toen zijn we samen op die brits gaan zitten onder die deken zitten en toen zijn we gaan zingen. Heel leuk. Want ja, je moest toch de tijd doorbrengen. En dan kwamen die politieagenten op het gezang af. En het gezang leidde tot gespreken. En toen zei een van hen,

00:35:00

[image:00:33:13.16]

JW die bleek gereformeerd te zijn, hij zei: 'Ik zou jullie niet gearresteerd hebben. Want we zeiden tegen elkaar: ze komen wel terug.' En dat was ook zo, we kwamen ook terug. Dus zij bleven er op uit kijken. Maar een andere gereformeerde agent die was helemaal tegen ons, vreselijk tegen ons. Die was ook degene die ons de volgende dag naar Rotterdam, naar de gevangenis bracht. Gewoon met openbare bus hoor. Hij zegt: 'ik doe geen boeien om'. Want dat wilde hij natuurlijk niet voor het publiek. 'Maar ik zit achter jullie met een geladen revolver dus als jullie gaan praten of als jullie moeilijkheden veroorzaakt, dan schiet ik jullie zo neer.

IV Echt waar?

JW Echt waar. In de openbare bus hoor. En toen werden we in Rotterdam afgeleverd. En toen zei die politieagent die ons moest registreren: 'Ha, Jehova's Getuigen!' zei hij, 'Die hebben we hier geregeld.

00:36:04

[image:00:34:15.13]

JW We hebben een poosje zonder gezeten, maar nou hebben we jullie weer.' Dus we werden hartelijk verwelkomd en ze waren goed voor ons hoor, heel erg goed. De politie was goed. Want wij zaten niet in een cel. Wij boften, hoor, wij zaten in het arrestanten lokaal. Dus we zagen alle arrestanten binnen komen en altijd hadden we de gelegenheid om met ze te praten over God's koninkrijk. Maar een keer, dat vond ik zo diep tragisch, werden twee Joodse kindertjes binnen gebracht en die waren geblondeerd, dat hadden die moeders gedaan om ze een beetje minder

Joods uiterlijk te geven, maar ze waren toch opgepakt. En even later kwam hun moeder binnen. Dat was een drama hoor, een echt drama.

IV Wat gebeurde er?

00:37:00

[image:00:35:08.16]

JW Zij werden wel in de cel gestopt. Ik heb ze toen uit het oog verloren. Maar het was interessant want er werden allerlei soorten mensen binnengebracht. Er waren ook mensen die vreselijk bang waren, dat ze naar het kamp gestuurd zouden worden. Of angst voor andere dingen. En dan konden wij ze altijd met het woord van God troosten, dat was fijn.

IV Dus u voelde wel dat u een taak had daar?

JW Ja, ja hoor. Er was daar wel een bewaakster, maar dat was gewoon, daar hadden we helemaal geen moeite mee. Maar wij zeiden: 'We vinden het zo jammer dat we geen bijbel hebben. Zouden wij niet een bijbel kunnen krijgen?' De andere dag kregen we er een. Dus dan konden we die bijbel open slaan en de mensen laten lezen wat God's woord zegt. Dat was ons sterke wapen natuurlijk.

00:38:00

[image:00:36:06.12]

IV En kon u iets doen voor die Joodse vrouw, met die twee kinderen?

JW Daar konden we niets voor doen. Die zaten in de cel en als wij gelucht werden, 's ochtends een half uur, dan liepen we zo rond boven, maar je mocht niet met elkaar praten. Ik kon niets voor ze doen. En als we naar binnen gingen, dan gingen zij weer de cel in.

IV En die politiemensen die waren vriendelijker voor u en uw vriendin?

JW Buitengewoon vriendelijk.

IV En niet tegen hun?

JW Nee, nee.

IV Deden ze daar specifiek lelijk tegen, kwaadaardig?

JW Nee hoor, nee, helemaal niet, want er waren. De meeste politieagenten waren tegen de nazi's, maar ja, zij zaten nu eenmaal in dat werk. En ook, hij had zo een goed onderscheidingsvermogen, die man die ons registreerde.

00:39:00

[image:00:37:04.01]

JW Die zei, toen hij dus gezegd had: 'Wij hebben hier geregeld Jehova's getuigen'. Toen zei hij: 'Maar een was geen echte.' Ik zei: 'Nee?' 'Nee', zei hij, 'die rookte'. En Jehova's Getuigen, die roken niet. Dus die buitenstaanders, die wisten al hoe wij leefden hè.

IV Hoe lang heeft u daar in de gevangenis gezeten?

JW Zeven weken. En dat was interessant, wij mochten overal rondlopen, wij mochten de gangen schoonmaken, we mochten overal heen. En toen kwamen we boven in het kantoor waar al het, alle papieren van de mensen bewaard werden. En daar zat een agent, die was vroeger Getuige geweest, was er mee opgehouden. Maar hij zei: 'In dat kastje liggen jullie papieren hoor.'

00:40:00

[image:00:38:02.01]

- JW Hij bedoelde dus 'als jullie willen vluchten dan kunnen jullie je papieren meenemen. Maar wij dachten niet aan vluchten.
- IV Nee?
- JW Helemaal niet.
- IV Waarom niet?
- JW Nou voor ons. Iedereen die gevangen werd, die ging regelrecht naar het concentratiekamp, je werd nooit naar huis gestuurd. Dus toen wij gearresteerd werden, toen zeiden we: 'Nou, wij gaan natuurlijk ook naar het kamp, dan krijgen we een nieuwe toewijzing'. Een nieuw gebied, zo zagen wij dat. Een nieuw gebied om te werken en daarom wilden wij niet vluchten.
- IV Maar u wist hoe vreselijk het was?
- JW Ja. Maar dat hadden wij er voor over. Wij zeiden ook tegen elkaar: 'Wie weet hoeveel mensen of wij kunnen bereiken met de koninkrijk boodschap. Dat hadden wij er voor over. En het was heel leuk, we waren altijd samen. En wij zeggen altijd: 'Een van de mooiste gaven van de schepper is het aanpassingsvermogen dat de mens mee gekregen heeft.

00:41:05

[image:00:39:03.23]

- JW Dan kom je in een situatie, je moet er even aan wennen en dan, nou we leven weer door.
- IV Zo was het voor u ook?
- JW Ja
- IV U werd vanaf de gevangenis op transport gezet?
- JW Ja. Met een gewone trein. Naar Vught hè.
- IV En was die trein afgesloten?
- JW Dat kan mogelijk zijn, dat weet ik niet.
- IV U zat gewoon op een bank in de trein, met begeleiding?
- JW Dat zal wel zijn hoor, maar ik zat gewoon op een bankje apart, ik zag ook niet die andere mensen die in die trein zaten. Maar toen de trein stopte in Vught, nou toen kwamen er allemaal vrouwen uit. Maar die had ik onderweg niet gekend.
- IV En dat waren allemaal gevangenen?
- JW Allemaal gevangenen.
- IV En hoe begon dat waar kwam u terecht? U moest zich melden neem ik aan.

00:42:04

[image:00:40:00.16]

- JW Ja, wij werden dus, het was een hele reis om te lopen van het station naar Vught. En dan kwam je bij, dat noemen ze de Kommandantur. Daar werd je ingeschreven en dan werd je naar een plaats gebracht waar alles afgenomen werd. Dat vonden we zo erg. Ik vond het alleen erg van onze bijbel dat die afgenomen werd. Ja we waren hem kwijt. En we werden naar een of ander werk verwezen. En wij dachten: 'We willen goed voorbeeld geven, wat ons wordt opgedragen, dat doen

we goed.’ En nu was er een barrak, die was op dat moment leeg, alleen ijzeren ledikanten stonden er, en houten, volop. Op en over elkaar. En toen zei de SS: ‘Nou moeten jullie die bedden allemaal naar buiten doen, want er komen nieuwelingen in.’

00:43:04

[image:00:40:57.22]

JW Dus wij dachten: ‘Wij doen het zo goed mogelijk, voor die nieuwe gevangenen.’ En dan hadden we die mensen buiten bij elkaar gekregen, en dan zei de SS: ‘Mooi gedaan en dan gaan jullie ze nu weer terug zetten in de barrak en precies zoals jullie ze gevonden hebben.’ Nou dat was onmogelijk he, dat was onmogelijk. Maar toen wisten we meteen, dat we beslist onze best niet hoefden te doen, het was alleen maar sarren.

IV Ze begonnen eigenlijk meteen met u te sarren?

JW Ja.

IV En kunt u zich voorstellen waarom, hadden ze niets beters te doen?

JW Ach ze zochten van allerlei gekke werkjes uit. We moesten een keer een barrak, de ramen dicht plakken met kranten. En dat moest keurig gedaan worden. We kregen kranten, we kregen plaksel.

00:44:00

[image:00:41:52.09]

JW En toen hadden we het klaar. Kwam de SS kijken. ‘Goed gedaan’ zei die ‘goed gedaan. En nou mogen jullie met je nagels alles er weer af halen.’ Toen zei ik tegen de vrouw naast me: ‘Het lijkt wel een gekkenhuis hier.’ ‘Nee hoor’, zei ze tegen me, ‘een gekkenhuis is heel anders.’ Ik zei: ‘O, ja, was u daar verpleegster?’ ‘Nee, zei ze. ‘ik was gek.’ (lacht).

IV Echt waar?

JW Ja ja. Dus die vond Vught nog niet eens zo erg als het gekkenhuis. Maar wij vonden het wel gek hoor. Zo waren er allemaal gekke dingen. Zo hadden ze bijvoorbeeld een straf uitgedacht, en dan wist je nooit waarom. En dan ging je in het strafcommando de hele dag aardappelen schillen voor de SS. Ja er waren grote groepen SS, de hele dag, nou daar wordt je ook raverig (...?). Nou zo was er altijd wat.

00:45:00

[image:00:42:49.19]

JW Maar toen hadden wij een heel groot voorrecht. Mijn geloofsgenoten en ik, wij waren de enigste vrouwelijke geloofsgenoten in het kamp, toen nog, we waren de eersten. Wij mochten de kamers van de SS vrouwen schoonmaken. En dan werd je onder begeleiding van die SS vrouwen naar hun kamers gebracht en dan gingen zij weg. En dan moest je al die kamers schoonmaken. Nou dat was helemaal niet gek, en dat was goed werk. Dat was een hele goede baan. En dan werden we ’s avonds weer opgehaald en dan kwam je in het kamp terug. En dan moest je appel staan, net als de militairen, weet u wel. Vijf rijen zo achter elkaar. En dan een tussenruimte en dan weer vijf rijen. Maar het klopte nooit hè. Dan moest er geteld

worden. En dan zeiden ze: “Zijn de tuiniers al binnen?”. Want dan klopte het niet. “Ja, die zijn al binnen.” “En zijn die Jehova’s al binnen?” (lacht)

00:46:01

[image:00:43:48.08]

JW En dan zeiden die gevangenen: “Jehova’s? Wat zijn Jehova’s?” Want die wisten er ook nog niet veel van. Dus wij hadden geweldig gebied om te bewerken hoor.

IV U bent ook dapper aan de gang gegaan?

JW Direct. We hebben het heel goed ingedeeld, net zoals in de stad, weet u wel, met een gebiedje. En we zeiden: “Jij neemt het ene gedeelte van het barak waarin wij terecht waren gekomen.” Barak 23 was dat. “En jij neemt het andere gedeelte.” En dan gingen wij ’s avonds, dat was meestal rond negen uur, dan mochten de vrouwen naar bed gaan. Maar er werd ondertussen nogal veel gepraat. En dan gingen wij met die mensen over het koninkrijk spreken. En als iedereen naar bed ging, dan gingen wij onze liederen zingen. En heel interessant een keer deden we het niet, en dan riepen die gevangenen: “He Annie en Jo, zingen jullie je mooie liedje nog eens.” Vroegen ze er om.

00:47:03

[image:00:44:48.01]

IV En zijn er in die tijd mensen toegetreden door uw toedoen?

JW In het vrouwenkamp was er een vrouw die heel veel interesse had, maar die is toch niet doorgedaan. In het mannenkamp zijn er wel getuigen geworden, he.

IV U had het redelijk goed in vergelijking tot de anderen?

JW Alleen honger natuurlijk, maar dat had iedereen.

IV Wat kreeg u zoal te eten?

JW (lacht) We kregen een beetje water met een paar draadjes zuurkool er in. En als je geluk had kreeg je een aardappel erbij in de schil. Dat was het eten.

IV En welk jaartal?

JW Dat was in 1944, 43, 44. Ik kwam er in 43 in.

IV Dus dat was ook al omdat het eten in Nederland schaars begon te raken?

JW Was schaar ja. Maar het merkwaardige we, de SS had volop eten, daar was het niet schaars voor.

00:48:04

[image:00:45:46.13]

IV Heeft u wat gezien van hoe andere mensen het hadden?

JW Ja hoor. Maar doordat wij buiten het kamp werkten, zagen wij lang niet alles wat er gebeurde. Maar soms dan kwam je ergens langs en dan weet ik niet of het een Joodse vrouw was of een andere, maar die kreeg zulke verschrikkelijke zweepslagen. Het was of je het zelf voelde, zo erg he. Zo werden ze afgeranseld.

IV Gewoon zomaar.

JW Zomaar. Ja. Ja. Maar ja in het kamp zelf, daar hebben wij niet zoveel werk gedaan, omdat we dan buiten het kamp waren. Maar ik kan me nog herinneren, toe was er ook een Duitse vrouw, maar ze woonde in Rotterdam,

00:49:02

[image:00:46:41.16]

JW maar zij was ook als Jehova's Getuige gearresteerd. En toen kwamen we terug en toen stond die Duitser die dan de gevangenen gade moest slaan, en hij lachte gewoon demonisch. Hij zei: "Alle Jehova's Getuigen die worden opgehangen en verbrand." Zo lachte hij. Zegt die Duitse zuster: "Wie het laatste lacht, lacht het best." En die man werd kwaad! En die vrouwen die ons moesten begeleiden die trokken ons gauw mee het kamp in, want die dachten: 'hier moeten we niet blijven.' Maar er was een grote kameraadschap onder de gevangenen hoor. Er ware wachtwoorden, bijvoorbeeld, een van die wachtwoorden was 'dikke lucht'. Nou dat betekende niks, maar voor ons dus wel. En als er dan in de verte een SS man aankwam, dan zij de een tegen de ander 'dikke lucht',

00:50:00

[image:00:47:38.03]

JW en dan ging dat zo de hele groep langs. Dan wist iedereen, oppassen, er komt SS aan. Want voor ons was het moeilijk, wij wilden geen eer betonen aan de SS, wij dachten die eer komt hun niet toe. En zij eisten dat als zij langskwamen dat iedere gevangene voor hen in de houding ging staan. Maar dan hoorden wij dat wachtwoord en dan liepen we ergens heen en dan deden we alsof we aan het vegen waren of zo. En we stonden, dus dan hoefden we niet meer voor hen te gaan staan. (lacht) Dat was, dat was gewoon een list eigenlijk.

IV Werd er wel gestraft voor het feit dat u predikten?

JW Ze hebben het nooit ontdekt. Ze hebben het nooit ontdekt en die vrouwen hebben ons ook nooit verraden.

IV U deed het ook meer in een vorm van steun geven.

00:51:00

[image:00:48:35.01]

JW Ja, ja hoor. Er waren natuurlijk ook veel communisten he. Ook gereformeerden, hervormden, dus wat dat betreft hadden we goed werkterrein.

IV U was solidair met die mensen. Zat u met hen in dezelfde barakken?

JW Ik zat in barak 23 en daar waren zo'n tachtig mensen in. Het was in twee-en gedeeld, zo twee barakken.

IV Zaten daar ook Jodinnen tussen?

JW Ja die zullen er wel tussen gezeten hebben, maar niet in onze barak. Maar we hebben ze wel opgezocht in het kamp. We gingen altijd naar de vrouwen toe. En dan was er een jong meisje, een Joods meisje, een schat van een meisje. Daar deden we een Bijbelstudie mee. En zij wist wat de toekomst voor haar was. Er waren heel veel Joodse vrouwen, die geloofden helemaal niet dat ze naar Auschwitz zouden gaan.

00:52:03

[image:00:49:35.17]

JW Nee, helemaal niet. Maar zei wist het hè. Ik weet niet hoe ze het te weten was gekomen. Maar toen ze dus aan de hand van de bijbel leerde dat er een toekomst

was, ook al zouden mensen moeten sterven, daar was ze zo gelukkig mee, want dan haalden wij de profetieën van Jesaja aan. Dat Jesaja zegt: “Ik zal sterven, maar ik weet dat ik herrijzen zal.” En ik zei: “Maar als je zal moeten sterven, houdt dan vast die gedachte dat je terug zal komen.”

Terug op aarde, dan zien we elkaar weer. En toen zei ze een paar dagen later: “Ik heb gisteravond voor ik ging slapen in het gebed heb ik God voor het eerst Jehova genoemd.” Heel bijzonder, want de Joden wilden die naam niet gebruiken, die was te heilig vonden zij om te gebruiken.

00:53:02

[image:00:50:32.15]

JW Dus het was buitengewoon. En ik geloof wel dat zij daar veel steun aan gevonden heeft.

IV U was heel solidair, wat kon u nou doen als die mensen wat overkwam?

JW Niets, dan konden we niets doen. Ik zat bijvoorbeeld bij, er waren drie bedden boven elkaar. En omdat wij bij het de jongste hoorde, dan klommen wij, er was geen laddertje, dan klommen wij op het hoogste bed, het derde dus. En de andere dag moest je weer omlaag klauteren en ik wenste die vrouw goedemorgen die beneden mij lag, en zij zei ook goedemorgen tegen me. En ik keerde me naar haar toe en ze viel dood voor me neer. Ze viel zomaar dood.

00:54:00

[image:00:51:27.17]

JW Maar wat ze met het lichaam deden? Kwamen wij nooit te weten. Dat is wel triest hè.

IV En hoe kwam het? Gewoon van de honger?

JW Tja, uitgeput denk ik. En ik weet nog wel dat Rauter kwam. Toen wist ik nog helemaal niet dat dat een belangrijke man was bij de SS, hoor. Die kwam naar ons beiden toe. Hij zei: “Waarom zitten jullie hier?” En dat hoefde hij helemaal niet te vragen, want dat kon hij zo zien. Want als je een politieke gevangene was, dan kreeg je een rode driehoek en als je asociaal was, dan kreeg je een zwarte driehoek. Maar als je voor je geloof zat, en dat waren alleen de Jehova's Getuigen. Er waren wel gereformeerden, maar die zaten daar niet terwille van hun geloof, maar omdat ze anderen geholpen hadden of weet ik, naar de radio geluisterd hadden of zoiets. Maar wij zaten dus werkelijk als gelovigen en die kregen een lila driehoek.

00:55:02

[image:00:55:02.26]

JW Dus die Rauter had zowel aan die driehoek kunnen zien wie we waren. Maar dan wilde hij ons eigenlijk een beetje uithoren. Maar wij reageerden er niet op.

IV Nee?

JW En dan ging ie weer weg. Hij vroeg hoe we het daar vonden.

IV En wat zei u?

JW Fijn (lacht)

IV Zo verstandig was u toch wel?

- JW Ja. Maar in wezen vonden wij het wel fijn. We hadden wel ontberingen, maar evengoed de mensen buiten het kamp hadden ook ontberingen in de oorlog. Net zo goed.
- IV Waarom deed hij dat? Waarom vroeg hij dat aan u, dat kon hem toch eigenlijk niets schelen?
- JW Het had geen zin eigenlijk hè. Hij ging al die gevangenen zo een beetje af he?
- IV Waarom?
- JW Nou zij hadden, het kamp, kamp Vught, hoe noemde zij het toen, een 'modelkamp'.

00:56:06

[image:00:53:29.10]

- JW Dat moest een modelkamp zijn. Want er kwamen wel eens hoge autoriteiten door het kamp wandelen. Het was daar keurig. Er waren geen luizen, er was niks. Bij de mannen wel, maar bij de vrouwen niet.
- IV Werkte u daar ook hard aan? Maakte u veel schoon?
- JW Ja. Maar er waren gewoon geen luizen hoor. Bij ons niet, en ik hoorde later van bij de mannen wel. En wij waren ook allemaal met elkaar, ja, je zat eigenlijk met elkaar in hetzelfde lot verbonden. Als we pakjes kregen, dat mocht, af en toe, van het Rode Kruis, via het Rode Kruis, en dan deelden we dat ook met de anderen. Met de politieke gevangenen, of wie het ook waren. En 's avonds als sommige ziek waren,

00:57:01

[image:00:54:21.16]

- JW ze werden ook wel eens ziek, dan hadden ze wel eens dorst, en dan zeiden we kunnen we water voor je halen? Nou graag. En één deken had je dan en dan stopten wij ze helemaal in de deken, dat ze een beetje warm konden worden. Zulke dingen deden wij ook erbij he. En dat had natuurlijk wel tot gevolg dat ze meer bereid waren om te luisteren.
- IV U kreeg goed contact?
- JW Ja.
- IV Heeft u ook nog mensen op andere manieren zien sterven daar, dan alleen van de honger of uitputting?
- JW Nee, ik niet. Nee. Maar er zijn er wel gestorven hoor, zeker wel.
- IV Maar u heeft dat nooit gezien? Dat er mensen werden gefusilleerd?
- JW Nee. We hoorden het wel, maar ik heb het nooit gezien.
- IV U hoorde het verhaal?
- JW We hoorden het verhaal, en we hoorden de schoten.

00:58:00

[image:00:55:18.00]

- IV Dat hoorde u ook, en was dat meestal het mannenkamp?
- JW Ja. Het vrouwenkamp, dat kent u misschien dat verhaal, het bunkerdrama?
- IV Formeel weet ik nog niks u gaat het me vertellen.

- JW Het was zo er zat een vrouw, Non heette ze. Ze was geen non, maar ze heette zo, Non Verstegen, die zat in de bunker.
- IV Omdat ze iets misdaan had in hun ogen of zo?
- JW Ja. De bunker was een gevangenis in het kamp. Dat was heel gek, in de gevangenis werd je bedreigd met het kamp, en in het kamp werd je bedreigd met de gevangenis. Maar dat was ook wel erg. Maar daar zat Non dus, en dan vonden die andere vrouwen dat ze, Non die moest eruit. 'We zijn met elkaar schuldig, en met elkaar moeten we alles dragen'. Kwamen ze bij ons ook, met zo'n papier. Hoe ze er aan gekomen waren, dan weet ik niet.

00:59:08

[image:00:56:23.21]

- JW Met een pen. 'Willen jullie ook je handtekening zetten? Want wij willen dat aan de SS geven, wij vragen alle vrouwen en als de lijst vol is, en dan brengen wij die naar de SS, en dan eisen wij dat Non uit de bunker moet komen. Toen dachten: 'hoe kun je denken dat je de SS eisen kunt stellen?' Maar wij hadden nog een andere reden. Wij zeiden, nee, dat kunnen wij niet doen, want wij zitten hier ter wille van het koninkrijk Gods, daar hebben wij alles voor over, we hebben ook alles voor jullie over, maar in dit geval willen wij neutraal zijn. Wij blijven neutraal, want dat is niet goed. Maar ze brachten het wel op.

01:00:01

[image:01:57:14.04]

- JW Toen het papier vol was, naar de SS. We stonden de andere morgen op het appel. Die vrouwen ook allemaal weer en toen werden ze eruit geroepen, uit de rijen. Ze moesten allemaal op zij gaan staan.
- IV Alle vrouwen die getekend hadden.
- JW Die getekend hadden. Wij zeiden tegen elkaar: 'dat ziet er donker uit'. Maar die vrouwen die vonden het helemaal niet erg, die liepen te lachen en te praten. En toen was er een Duitse SS-er, de meeste waren Hollanders hoor, dit was een Duitser. En die zei: 'En nou op naar de bunker'. En daar werden ze ingestopt in een kleine cel en daar werden 74 vrouwen in geperst. En die traptten elkaar haast dood he. Er zijn er ook tien gestorven en er is een krankzinnig geworden, nooit meer herstelt. Maar ze moesten gewoon erin geperst worden. Het was maar een klein hok eigenlijk.

01:01:00

[image:01:58:11.04]

- JW En de SS die perste dus die deur dicht en daar stonden die vrouwen. Ze hadden haast geen zuurstof. Een had een luikje, had ze kapot geslagen, maar dat hielp niet, want daar was weer een ander luik achter en dat ging niet open. En een paar hadden het geluk dat ze net onder aan nog een klein beetje, als ze op de grond gingen zitten, nog een klein beetje zuurstof konden nemen, ja als er plaats was. Maar ze traptten me kaar, vreselijk. Want wij hebben ze eruit zien komen. Je kan het niet geloven hoe vreselijk de gezichten van die vrouwen eruit zagen. Wezenloos en vol met wonden. Ja. Kunt u voorstellen. Toen ze eerst de deur open

deden was het zo een vreselijk stank dat die SS meteen de deuren weer dicht gooiden. Je kan het je voorstellen wat er allemaal gebeurde in die tijd.

01:02:00

[image:01:59:08.15]

JW En dat drama, daar zijn we altijd dankbaar voor dat we neutraal zijn gebleven. Want dat vraagt God van ons, dat we neutraal zijn in de aangelegenheden van anderen.

IV Maar dat heeft u wel een vreselijke ervaring bespaard.

JW Het was vreselijk. Maar wij waren gelukkig vrij ervan. Als we mee gedaan hadden, dan hadden we hetzelfde lot ondergaan.

IV Ja, en het misschien niet overleefd.

JW Nee.

IV Kon u wat doen voor die vrouwen toen ze eruit kwamen?

JW Nee. Ze wilden het niet. Ze wilden er ook niet over praten. Ze zeiden: "Wij stoppen het in de ijskast." Zo stonden ze er tegenover.

JW Misschien die onderling die het met elkaar beleefd hadden, die wel, maar de andere vrouwen die kregen het niet te horen.

IV Nee?

JW Nee.

01:03:02

[image:02:00:08.12]

IV Dus die het overleefden, die wilde er niet meer over praten?

JW Nee. Nee. Heel erg, heel erg. En een vrouw, die heeft later altijd bijeenkomsten georganiseerd van de ex-gevangenen, naar het kamp Vught. Dat ze dan ervaringen uitwisselden. Maar die vrouw heeft haar hele leven er een trauma er van gehouden. En aan het eind van haar leven pleegt ze nog zelfmoord!

IV Wie was dat?

JW Tineke Wibaut.

Renske Akkermans: Ze heeft een boek geschreven hè?

JW Ja. Ze schreef veel dingen.

IV We gaan nu over op een andere fase.

01:04:00

[image:02:01:04.04]

01:07:18

[image:02:04:14.10]

File 2

00:00:00

00:00:49

[image:03:00:30.12]

- IV Dat is een vreselijk drama, wat u vertelt heeft over die bunker.
JW Het is verschrikkelijk, het is verschrikkelijk geweest.
IV Het is moeilijk om u daar weer naar terug te brengen, maar ik wil er toch wat dieper op ingaan. Ik wil u bijvoorbeeld vragen weet u wie de SS'ers waren die dat bedacht hadden?
JW Weet ik niets van.
IV Maar heeft u ze gezien?
JW Nee, alleen toen ze op appel uit moesten treden, zagen we ze dus lopen, maar meer dus ook niet.
IV U zag ze wel vertrekken van het appel?
JW Ja.
IV En de bunker had u toen niet in zicht?
JW Nee
IV U kon niet zien wat daar gebeurde?
JW Nee.
IV Hoe heeft u gehoord wat daar gebeurd is?
JW Dat was, niet een van de gevangenen zelf, maar een, die van een van de gevangenen die daar in hadden gezet dus gehoord had, die heeft het mij toen verteld.

00:02:01

[image:03:01:39.03]

- IV Die had het weer van een van de gevangen?
JW Ja. En later heb ik een boek gelezen van Tineke Wibaut en die vertelt het in bijzonderheden he.
IV Toen in het kamp wilde die vrouwen er niet over praten?
JW Nee
IV Dus wat heeft u toen gehoord? Wat wilden ze wel kwijt dat u via die andere vrouw hoorde?
JW Nja, niet veel werd er over gesproken. Het was geloof ik te erg om er over te praten, zo denk ik het.
IV En wie was die andere vrouw die het u vertelde?
JW Zou ik niet meer weten. Weet u wat het in het kamp was, wij kenden elkaar alleen bij voornaam. Was heel moeilijk hoor. Want ik kende ook een Joodse vrouw, die heette mevrouw Witjas. Dat was de enige in het hele kamp waar ik de achternaam van kende. En toen er een transport was, toen werden die vrouwen allemaal bij elkaar gebracht hoor.

00:03:01

[image:03:02:37.06]

- JW Dan werden ze uit de barakken, overal waar ze waren werden ze samen geroepen, en dan werden ze het kamp uitgereden. Dan met de trein weg. Maar toen ze nog in het kamp stond, toen zag ze mij uit de verte en toen riep zij mijn naam. Zo tragische, zo hartverscheurend en dat heb ik mijn leven niet vergeten. En je kon niets doen. Dat is erg he.
IV Wist zij waar ze naar toe ging?

- JW Ja, zij wist het.
IV Hoe heette ze van haar voornaam, weet u dat nog?
JW Nee, alleen mevrouw Witjas, meer weet ik niet.
IV Hoe oud was ze ongeveer?
JW Nou ze was ouder dan ik. Ik denk dat ze 35 was ongeveer, 40, in die leeftijd. En weet je wat zo verschrikkelijk was. Misschien loop ik vooruit, maar later werden wij uitgezonden in Ravensbrück naar de buitencommando's. En dan mocht je niet je streppakken aanhouden, dan moest je burgerkleding aan hebben.

00:04:01

[image:03:03:34.06]

- IV Maar laten we het nog even, ik kom terug op Ravensbrück. Ik wil nog even bij Vught blijven.
IV U heeft daar een vrouw zweepslagen zien krijgen.
JW Ja
IV Was dat een Joods vrouw volgens u?
JW Dat konden wij niet zien.
IV En u weet ook niet wie het was?
JW Nee.
IV Wat kon u wel zien?
JW Alleen, wij hoorden de zweepslagen, en het gillen.
IV En waar was dat, op welk punt?
JW Het was in een barak.
IV En u was buiten de barak en u hoorde het binnen?
JW Het was net bij de ingang van de barakken, dus zodoende konden wij het zo goed horen.
IV En waarom was u daar?
JW We kwamen net terug van het werk.
IV Dus daar kwam u langs en toen hoorde u dat?
JW Ja.
IV En wist u wat er aan de hand was, wat ze misdaan zou hebben?

00:05:03

[image:03:04:33.22]

- JW Nee, helemaal niet. Maar over het algemeen wist je niet veel van mishandelingen van anderen af hoor.
IV Die vrouw Non, die als eerste in de bunker zat, wist u wat die misdaan had, dat ze in de bunker moest zitten?
JW Die had een andere vrouw haar haren afgeknipt omdat ze verraad had gepleegd, volgens haar. Maar welk verraad, dat weet ik niet.

3.05.07

Onderbreking.

IV U wist dus hoe het ongeveer gebeurd was, maar u weet niet meer hoe het verhaal bij u terecht gekomen is. U wist op het moment zelf heel weinig over wat er in de bunker gebeurd is.

00:06:00

[image:03:05:29.08]

IV Het meeste heeft u na de oorlog gehoord
JW Ja. Maar we waren allemaal ontzet, dat weet ik nog wel.
IV En de vrouw die met de zweep geslagen werd, dat hoorde u zelf?
JW Ja, dat hoorde ik zelf.
IV En weet u wie daar bij betrokken waren?
JW Nee hoor.
IV Dat kon u ook niet zien?
JW Nee, ik kon het niet zien.
IV En waren dat gewone SS'ers of waren dat..
JW SS vrouwen.
IV SS vrouwen die dat deden?
JW Ja.
IV En die vrouw Non, die een andere vrouw haar had afgeknipt omdat die vrouw verraad zou hebben gepleegd, hoe kwam dat verhaal bij de kampbewaking terecht?
JW Geen idee.
IV Dat weet u niet?

00:07:01

[image:03:06:27.14]

JW Nee.
IV En wat zou ze verraden hebben, heeft u daar iets over gehoord?
JW Nee. U moet denken, we waren natuurlijk het meest met ons werk bezig. En dan zocht je bepaalde mensen op die interesse hadden voor God's woord. En met andere mensen hadden we ook wel een goede band, maar daar had je niet zo zeer omgang mee, dus dan hoor je ook niet veel hè.
IV Weet u andere namen van vrouwen die daar zaten met u waar u iets over kunt vertellen?
JW Mevrouw Witjas, de enige die ik bij de achternaam kende. En de anderen alleen bij de voornaam. Een vrouw kende ik ook, (...?)Annie Zwart, die had heel veel interesse toen der tijd.

00:08:00

[image:03:07:24.00]

JW Er was een communistische vrouw die ik ook kende.
IV En hoe heette die van haar voornaam, weet u dat nog?
JW Ja dat moet ik weten, maar ik kan er niet opkomen. Maar die kende ik, want daar heb ik later correspondentie mee gehad. Na de oorlog. Ja het was heel grappig, toen stonden we dus met de Wachttorenen op straat en toen bood ik haar die Wachttorenen aan. Maar wij allebei herkenden elkaar niet op het ogenblik. En toen

dacht ik: 'He die ken ik.' En nu weet ik het. Ik liep naar haar toe en ik zei: 'Mevrouw ik ken u toch he?' En ze draaide zich om. Ze zei: 'Oh, Jo!'. En nu weet ik het, (...?) Bep Mater heette ze.

IV Bep Mater? Zij was een communiste?

JW Ja ze was een communiste ja. We hadden veel communisten in Vught.

IV Ja?

JW Het was ook wel eens leuk, u heeft Vught natuurlijk niet gekend in de oude tijd. Maar naast Vught liep zo een geul en dat was dan een afvoer he.

00:09:05

[image:03:08:26.04]

JW En als het dan zomers warm was, dan was dat helemaal droog en dan gingen we zo in die geul zitten met ons hoofd zo tegen de barak en onze benen vooruit. Heel leuk was dat he, in de pauzes he. En zei een van die vrouwen: 'Annie en Jo, komen jullie nou allebei eens bij me liggen want als ik dan vrij kom dan kan ik zeggen 'ik heb met Jehova's Getuigen in de goot gelegen''. En ze is ook nog vrij gekomen, ik heb ze nooit meer gezien.

IV En wie was die vrouw?

JW Zij was helemaal niks. Hun zuster die was communist en het waren gijzelaars.

IV En had u enig contact met de mannenkant van het kamp?

JW Alleen maar zwaaien.

IV Deed u dat wel eens?

00:10:00

[image:03:09:19.09]

JW Ja wel, uit de verte konden wij elkaar zien. En omdat je, ja, allemaal een paarse driehoek ophadden, konden we elkaar daar altijd aan herkennen hè. Praten konden we niet met ze.

IV U spreekt over 'de verte'. Hoe ver?

JW Tien meter ongeveer. Ja. Maar we hadden wel contact met ze. Want het was ook in die kamers van die vrouwen moesten gordijntjes opgehangen worden. En nu was er een jongenman, ik geloof dat hij nog maar 17 jaar was, en hij was hanger en stoffeerder. Dus hij wist ook alles van de mensen hoor. En dan moest hij gordijntjes ophangen. En hij zag kans daar een half jaar over te doen. Maar het gevolg was, dat hij een tussen persoon was tusse ons en de broeders die daar zaten.

00:11:00

[image:03:10:16.13]

JW Dus op die manier konden we elkaar dingen vragen, of dingen vertellen, dan bracht hij dat over.

IV En wat voor berichten hoorde u van hun?

JW Dat de honger zo verschrikkelijk was, en de vervuiling.

IV Zo hoorde u ook van de luis en van, van alles en nog wat?

JW Ja. Zij hadden het erger dan de vrouwen hoor, echt waar.

IV Hoorde u ook van mishandelingen?

JW Niet van gehoord. Maar wel één van hen, die deed een stap buiten het kamp, het was gewoon een pad dat zo langs, dan was er prikkeldraad en dat stond onder stroom hè. En daar was een pad en daar liep hij langs. En nu werd ie aangehouden door een SS'er dat hij probeerde om te vluchten, dat hij een vlucht poging deed. En als iemand werkelijk een poging deed, dan kreeg hij zo een rode bal op de rug. En dan zag ik een broeder lopen die een rode bal op de rug had.

00:12:01

[image:03:11:15.08]

JW Maar die was helemaal niet gevlucht, maar dat hadden zo uitgevonden. Want wij vluchten niet, omdat anders onze andere geloofgenoten er onder te leiden zouden hebben.

IV Ja, dat begrijp ik. Kunt u zich nog voor de geest halen hoe het kamp ongeveer in elkaar zat, hoeveel barakken waren er in de vrouwenkant?

JW Ja, nou, wij hadden barak 23 en er waren er nog meer hoor.

RA: 32

JW Dacht jij 32?

IV 32 barakken en hoe zat zo een barak in elkaar? Had ieder een kamer met drie bedden of?

JW Nou er was een slaapgedeelte en een zogenaamd voorgedeelte, als je wat eten had, dat je daar kon eten.

00:13:01

[image:03:12:12.16]

JW Maar het slaap gelegenheid was aan de kant van de barak. Tenminste dat was bij ons zo, ik weet niet of het overal zo was. En dat waren drie bedden over elkaar altijd.

IV Waren dat kamers of een slaapzaal?

JW Een gedeelte van de barak.

IV Een gedeelte van de barak was een en al stapelbedden? En dat was elke keer drie bedden boven elkaar?

JW Ja. Wij zeiden altijd: flatjes.

IV Rijen van drie bedden eigenlijk?

JW Ja.

IV En hoe stonden die barakken ten opzichte van het mannenkamp?

JW In rij, lange rijen hè.

IV Hoe kon u bij de, moest u bij het prikkeldraad staan om naar de mannen te kijken, om te zwaaien?

00:14:01

[image:03:13:10.13]

JW Dat zal wel, maar dat weet ik niet heel zeker. Nee dat weet ik niet heel zeker. Want meest was het prikkeldraad aan de buitenkant, dus ik denk het niet. Nee.

IV Waren er wasgelegenheden, speciale washokken?

JW Ja, die waren er. Er waren dan een soort buis was er en daar was, daar spoot water in die buis en dan was er onder weer een buis en dan kon je zo wassen hè.

- IV Soort douches?
JW Je moest het opvangen en je zo wassen hè.
IV Was dat voldoende om je mee te wassen of was het erg schaars?
JW Het was moeilijk, maar we hielpen elkaar altijd wel hoor. We zorgden voor elkaar dat we schoon konden blijven.
IV Organiseerden u zich erg goed?
JW Ja.

00:15:02

[image:03:14:09.12]

- IV Wat merkte u van de kampleiding, van de administratie?
JW Nou bar weinig. Want er was een van die gevangenen die bij ons in de barak zat, die zat daar op die afdeling, maar die vertelde er ook niet veel over, nee.
IV U weet ook niet wie daar zaten, u kent geen namen van mensen die daar zaten?
JW Nee, helemaal niet
RA 'Jehova's Getuigen zaten er bij de administratie'.
IV Kunt u zich dat herinneren?
RA: Ja
JW Nee. Dat kan ik me niet herinneren hoor.
IV U weet het niet meer.
JW Nee.
IV Die bunker, waar stond die ten opzichte van de barakken?
JW Het was wel een beetje buiten het kamp omdat,

00:16:00

[image:03:15:05.10]

- JW ja het was aan de buitenkant van de barakken, wij konden het niet zien. Nee.
IV Heeft u er zelf wel eens ingezeten?
JW Nee, gelukkig niet.
IV Gingen er geregeld vrouwen in omdat ze..
JW Nee hoor, niet zogeregeld. Dat viel echt mee voor Non Verstegen, was het wel een uitzondering. Maar ik heb haar nooit gekend, maar na de oorlog kreeg ik van mijn haar broer haar telefoonadres en toen hebben we telefonisch nog contact gehad, maar niet in het kamp.
IV Zaten er mensen bij u in de barak die in de bunker gezeten hadden, of niet?
JW Kan ik me niet herinneren. Er waren verschillende barakken hè.
IV Hoelang heeft u daar gezeten? U bent in 1943 opgepakt, en was dat maart, september '43?

00:17:08

[image:03:16:09.20]

- JW Mei
IV In mei '43.
JW Want ik herinner mij nog dat het zo een prachtige maand was, vol zonneschijn. En toen werden we binnen gebracht en toen zei die vrouw: "Wat zijn jullie bruin!", Dus het was eigenlijk heel mooi weer, maar het was in mei.

- IV Hoelang heeft u gezeten in Vught?
JW Tot 1944, toen met Dolle Dinsdag, toen werd het hele kamp ontruimd.
IV 1944 was dat begin '44?
JW September
IV September 44.
JW Toen is het hele kamp ontruimd en toen zijn er massa's mannen doodgeschoten.
IV Heeft u daar iets van gezien?
JW Gehoord, ik hoorde telkens het schieten.
IV Hoezo, waarom zijn die doodgeschoten?

00:18:00

[image:03:16:59.23]

- JW Nou daar wilden die SS'ers van af. Kon hun niks schelen of er een reden was of niet.
IV Philips heeft daar een fabriek gehad, heeft u daar iets van gemerkt?
JW Daar heb ik nooit iets van geweten want ik heb daar niet gewerkt. Maar die geloofsgenoot met wie ik gearresteerd ben, die heeft daar gewerkt. En ze zei, het was tamelijk licht werk wat ze moesten doen, ze vond het niet moeilijk.
IV En wat moest ze daar doen?
JW Knijpkatten maken, en misschien lampen, ik heb geen idee hoor. Want daar spraken we ook niet over, dat vonden we niet belangrijk zeker.
IV Maar ze bleef wel bij u in de barak?
JW Ja. Ja. We zijn altijd bij elkaar gebleven.

00:19:00

[image:03:17:57.18]

- IV Ze heeft u niet verder verteld daarover?
JW Nee, dat vond ze niet belangrijk. Alleen dat ze daar een maaltijd kregen. De zogenaamde Philips-prak.
IV En dat was meer dan u kreeg?
JW Beter hè, veel beter.
IV U heeft als werk altijd alleen maar schoongemaakt bij de vrouwelijke SS'ers?
JW Ja grotendeels, maar er waren ook wel andere dingen, hele gekke dingen, zoals ik zei: ramen dichtplakken of het bos aanvegen. Wie haalt het in zijn hoofd om het bos te gaan aanvegen he. Maar dat moesten we ook doen. En nou met het bos aanvegen, daar kun je nog wel een pleziertje van maken, maar het is anders met de SS op je hielen.
IV Wie organiseerde dat? Kunt u zich herinneren wie daar initiatief in namen om u dat te laten doen?

00:20:04

[image:03:18:59.05]

- JW Nee, hoor dat waren gewoon die SS'ers die er aanwezig waren. Maar er waren er ook bij die ontzaglijk vriendelijk voor ons waren.
IV Waren dat Duitsers of Nederlanders?

- JW Allebei. Want één Duitse SS'er vertelde mij, hij kwam dus uit het Duitse kamp erover. Hij zei: 'het was hard winter en een van jouw broeders', zei hij tegen mij, 'die werd op een appel plaats gezet, werd helemaal nat gespoten terwijl het hard vroom en ze hebben net zo lang gespten tot hij doodgevroren was.' En hij zei: 'Ik heb heel diep respect voor jullie'. Zulke waren er ook bij.
- IV Die waren er ook? En Nederlanders?
- JW Ach, Nederlanders, er was één jongen man die zei tegen mij: "Juffrouw, ik wist niet, ik wist niet wat het was. Ik heb me er voor opgegeven, maar ik vind het verschrikkelijk, verschrikkelijk, maar ik zit in het schuitje en ik moet meevaren. Er was geen weg terug hè, dan werd je dood geschoten. Dat was een Nederlandse jongen, die was heel jong,
- IV Hoe oud was hij?
- JW Misschien even in de twintig, dat was heel tragisch hoor. Ik denk door misleidende propaganda hoor.
- IV Het kamp werd ontruimd
- JW In 1944, 5 en 6 september was het.

00:22:00

[image:03:20:50.20]

- IV Bent u toen in een transport met vrouwen en mannen gegaan of nog steeds in een transport voor vrouwen apart?
- JW De vrouwen zaten wel apart in de wagons. Maar de trein, daar zaten zowel mannen als de vrouwen in, die trein was aan elkaar gehaakt. En toen we daar in Duitsland aankwamen, dat was twee en een halve dag. Het was een verschrikkelijke reis, heel erg verschrikkelijk. Maar toen werd dat afgehaakt en de mannen gingen naar de ene kant en wij gingen door naar Ravensbrück.
- IV Ik wilde nog een ding vragen. Die Nederlandse SS'er die u gesproken heeft, die het zo erg vond, weet u zijn naam nog?
- JW Nee, dat heeft hij nooit, dat durfde hij misschien niet eens te zeggen. En wij durfden nooit iets te vragen.
- IV U wist ook niet waar hij vandaan kwam of zo?
- JW Nee.

00:23:00

[image:03:21:48.05]

- IV U bent op transport gegaan naar Ravensbrück, hoe was dat transport?
- JW Verschrikkelijk. We werden ingeladen, zeker 80 vrouwen in zo een coupe en we stonden op en over elkander. En ik kon net zo een klein beetje mijn teen op de grond zetten en verder hing ik zo maar een beetje tussen die vrouwen in.
- IV U bent heel erg dicht op elkaar gepakt?
- JW Verschrikkelijk.
- IV U kon u benen op trekken en dan bleef u gewoon hangen?
- JW Ja dan bleef ik gewoon hangen. Dat was heel ernstige reis. Maar we hadden onze etensblikjes meegekregen. En een enkele keer dan werd er gestopt en dan werd er wat eten gegeven. Dus we zijn niet helemaal zonder eten geweest.
- IV Wat waren dat voor etensblikjes?

JW Nou ze waren gewoon zo rond met twee oortjes eraan. Ik weet nog dat een van die vrouwen waar ik wel eens mee bel, die zegt: 'ik heb het nog altijd'.

00:24:00

[image:03:22:45.18]

IV Altijd bewaard. Hoe nam u dat mee? Als u zo op elkaar gepakt zat kon u iets aan bagage meenemen?

JW Nee het was het enige dat ik had, we klemden ons tegen elkaar aan en mijn bijbeltje, dat had ik in het pannetje.

IV En dat hield u in het pannetje en dat hield u tegen uw borst geklemd?

JW Ja. Dat ik het niet kwijt kon raken, want dat was belangrijker dan het andere he. Maar het was een hele zware moeilijke reis. En de aankomst ook, was ook zo verschrikkelijk he.

IV Zijn er mensen die dat niet overleefd hebben?

JW Niet dat ik weet.

IV Het klinkt alsof het hetzelfde was als in de Bunker?

JW Ja, ik geloof wel dat ze het overleefd hebben. Maar we kwamen aan in een vreselijke stortregen en bijna duisternis. En dan moesten we langs een duikje lopen en dat was zanderig en dan moest je heel goed opletten dat je je voeten goed in het zand neerzette,

00:25:05

[image:03:23:47.19]

JW want je kon daar naar beneden vallen. En dan kon je in de kalkputten terecht komen. Want wij kwamen daar op die weg, zagen we planken. Zeiden wij: 'O, een paar planken dan kunnen we even zitten.' Maar we konden lang zitten, ging aardig. Maar toen bleek het dat dat lijkenhuisjes waren. En daaronder, lagen die lijken te wachten tot ze verbrand zouden worden. Dat was ook gek hoor.

IV Was het een vee wagen waarin u getransporteerd werd?

JW Waar ik in was wel, maar anderen hebben weer andere wagons gekregen.

IV U zag niks, u kon niet naar buiten kijken?

JW Nee. Alleen daarboven, net als in een gewone veewagen, daar is dan een opening hè.

IV En daar keek wel eens iemand naar buiten?

00:26:02

[image:03:24:42.18]

JW Ja. Of als je plassen moest, dan deed je het in je etensketeltje en dan gooide je het door het raam, ja dat ging ook door.

IV Toen u in Ravensbrück aankwam, wist u waar u was?

JW Ik wist wel dat het Ravensbrück was, maar ik wist niet dat het zo verschrikkelijk was, het was ontzettend.

IV Dus in Vught had u het redelijk goed gehad.

JW Naar verhouding zeker.

IV Maar toen ze begonnen te schieten, de mannen in het mannenkamp, toen wist u wel dat het veel erger ging worden?

- JW Jawel, zeker wel.
IV Hoorde u, het was al laat in '44 hoorde u ook geluiden van het front?
JW Jazeker, want in Brabant, daar waren de geallieerde troepen al in aankomst want een heleboel vrouwen dachten dat ze misschien nog bevrijd zouden worden.

00:27:04

[image:03:25:41.23]

- JW Ze dachten, misschien gaan mensen hier nog wel de rails opbreken zodat de treinen niet kunnen rijden. Maar dat is niet gebeurd. Dat is niet gelukt.
IV En die zijn allemaal op transport gezet?
JW Zijn allemaal op transport gegaan.
IV Waar gingen de mannen naar toe, wist u daar iets van?
JW Die gingen naar Sachsenhausen. Dat hoorden we ja.
IV Maar u zat op de trein met mannen en vrouwen door elkaar?
JW Dat niet. Nee. De mannen zaten apart, en de vrouwen zaten apart in Ravensbrück.
IV U kwam uit de wagons u moest langs een greppel te wandelen dat bleken kalkputten te zijn en toen moest u over een stel planken lopen, hoe zat dat ongeveer in elkaar?

00:28:05

[image:03:26:40.15]

- JW Nou die planken, die bleken dus een huisje te zijn, waar dus de doden, verbrand, of weet ik veel wat ze er mee deden.
IV Maar u liep daar over heen?
JW Ja, maar wij dachten dat het gewoon planken waren, maar het was een huisje hè.
IV Dat zat er onder?
JW Ja.
IV Waar kwam u toen terecht?
JW Nou, dan moest je daar, je moest nagekeken worden of je luizen had. Gelukkig hadden we dat niet. Maar wie het wel hadden, die waren er natuurlijk ook al bij, die werden meteen kaal geschoren, en dat was eng hoor. En het waren er heel wat, want toen we later in de barak kwamen. Dan stapte je binnen en dan deinsde je weer achteruit omdat je dacht dat je per ongeluk in het mannenkamp terecht was gekomen. Allemaal hadden ze afgeschoren haren, ik gelukkig niet.

00:29:00

[image:03:27:34.205]

- IV Dat is bij u nooit gebeurd?
JW Nee. Dat is erg vernederend hè.
IV Zo'n lijkenhuis, dat zei u niets, daar had u in Vught niets van meegemaakt?
JW Nooit. Nee. Er waren crematoria in Vught, maar dat hebben wij nooit gezien hoor.
RA Alleen ruiken
IV Er was een gewoon crematorium en er was een rollend crematorium. Dat was erg. Dan werd iemand gedood en dan kwam ie zo meteen in het crematorium terecht. En dan rolden ze het weer naar een andere plaats toe.
IV Waar was dat?

- JW In Vught.
IV Maar dat heeft u gehoord?
JW Alleen gehoord, ja. Want mijn broer heeft dus ook in Vught gezeten en daar hoorde ik natuurlijk ook veel van he.
IV Maar die heeft u nooit gezien, in Vught zelf?
JW Ik heb hem niet gezien nee.
IV En in Ravensbrück toen u ontluisd was, waar ging u toen naar toe?

00:30:02

[image:03:28:33.17]

- JW Toen gingen wij naar een blok waar Russische vrouwen hadden gezeten. Die hadden ze er uit gejaagd om plaats te maken voor ons transport. En ik zal u vertellen, het was zo smerig, zo vol ongedierte. Er waren vlooiën er waren luizen er waren kakkerlakken. Je kon het zo gek niet bedenken. Er was ongedierte wat we van ons leven nog niet gezien hadden. Maar dat was vreselijk om te ervaren hoor.
IV Kon u daar wat aan doen? Kreeg u gelegenheid om dat schoon te maken?
JW Wij deden dat met elkaar. Want wij waren eerste met zijn beiden en in die tijd dat ik in Vught was, is dat groepje aangegroeid tot zeven. Dus wij met zijn zevenen, hielpen elkaar.
IV En u waren allen Getuigen.
JW Ja.
IV Kunt u namen noemen van dat groepje?
JW Van de Getuigen?
IV Ja.

00:31:00

[image:03:29:28.20]

- JW Ja, (...?)Nellie van der Landen, die woonde in (...?)Hillegersberg; (...?)Ria Hilligers, ze woont nu in Duitsland, die noemden we altijd het talenwonder. Die kon zo ontzaglijk goed talen leren, nou voor ons was het buitengewoon. Dat was Ria Hilligers. En dan (...?)Mies Mersij, die kwam uit Rotterdam ook en dan natuurlijk de zuster met wie ik gearresteerd was, die heette toen (...?)Annie de Min. Is nu Annie Bakker geworden en Marie de Vries, was er ook nog. Ik geloof niet meer.
IV Werd u aan het werk gezet?
JW Dat was juist het grote probleem. Wij waren daar dus aangekomen, we waren in die vieze barak aangekomen, maar je moest natuurlijk 's morgens er uit.

00:32:04

[image:03:30:30.19]

- JW En nu was dat kamp, dat was al ingedeeld, er waren vrouwen die in de tuinderijen werkten, of op andere plaatsen. Onder leiding van een van die SS vrouwen werden ze naar zo een werkplaats gestuurd. En wij stonden daar, en we zeiden: 'Wat moeten we nou?' 'Nou we gaan er maar achter lopen', zeiden we. Maar ja, die vrouw zag onze lila driehoek en die wist heel goed dat wij niet bij haar groep

hoorden. En dan gingen we maar weer een andere groep achterna. Maar toen gingen ze het indelen en iedereen die geen vaste plaats had, die moesten in een lange rij gaan staan, en die werden de 'beschikbaren' genoemd. En dan liep je daar en dan werd die er uit gehaald en dan werd er weer een ander uitgehaald. En dan moest je etensketels dragen of iets schoon maken, zulke karweitjes kreeg je dan. Want als je niets te doen had, dat was levensgevaarlijk, je moest bezig zijn.

00:33:01

[image:03:31:24.17]

- IV Wat gebeurde er als ze merkte dat je niks te doen had?
JW Je kon zo doodgeslagen worden.
IV En wie deden dat?
JW SS.
IV Mannen?
JW De mannen.
IV Die waren ook in het vrouwenkamp?
JW Ja, daar hadden we telkens met SS mannen te maken. Er waren wel eens SS vrouwen, maar die hebben wij niet meegemaakt, meer andere groepen.
IV Hebben ze u wel eens bedreigd of mishandeld, die SS'ers?
JW Nee. Wij zijn er altijd goed doorheen gekomen.
IV De zusters ook niet?
JW Nee. Ja, je kreeg wel eens een draai om je oor of je schop, maar dat telde niet, dat was geen mishandeling.
IV Hoe oud was u toen?
JW 23, 24, zoiets.

00:34:00

[image:03:32:22.02]

- IV Hoe was het contact met de andere mensen? Onder de Getuigen was het heel erg goed?
JW Het was buitengewoon, maar u moet denken, ik kreeg nummer 67 duizend en nog drie cijfers erachter, die weet ik niet meer, 67000 dus dat was een kleine stad, kunt u wel zeggen. En het groeide altijd aan. Want, toen Hitler, ja, achteruitging, toen hij de partij ging verliezen, toen ging hij al die kampen samentrekken. Dus het werd overvol. Het was heel erg.
IV En namen daarmee de mishandelingen toe?
JW Niet dat ik weet. Wij vonden het erg belangrijk om onze Duitse zusters te ontmoeten, maar we zeiden hoe krijgen we dat gedaan in die menigte?

00:35:06

[image:03:33:25.06]

- JW Weet je we zeiden tegen elkaar weetje wat we doen, we gaan zingen, Koninkrijksliederen zingen. En heel wonderbaarlijk, van alle kanten kwamen, Tsjechen, Duitsers, de anderen. Ze zongen in hun eigen taal wel mee, en dan zagen we die driehoek. De paarse driehoek en dan wisten wij dat het een zuster was, zo leerden wij elkaar kennen, zo zochten wij contact.

- IV En zo werd u een grote gemeenschap?
JW Ja. Buitengewoon.
IV Hoeveel zusters waren dat er ongeveer?
JW Geen idee. Nee, dat zou ik niet kunnen zeggen. Altijd wel een paar honderd hoor,
IV Vrouwen heeft u het nu over?
JW ik denk wel 2 tot 400 denk ik IVwel.
RA Ja wel 400

00:36:00

[image:03:34:16.13]

- JW Nou ja, dat was op al die duizenden natuurlijk niet zo groot.
IV Nee. Het slaan wat die SS'ers deden, zag u dat?
JW Nou niet veel hoor.
IV U heeft het niet gezien?
JW Nee.
IV Waren er wel mensen die u dat vertelden?
JW Ja hoor, want er zijn er ook zoveel die gestorven zijn door mishandelingen. Maar daar zijn we ook niet zo heel lang geweest, in Ravensbrück, want wij werden uitgezonden naar een buitencommando.
IV Ja en waar was dat?
JW Dat was in Hausham en het resulteerde onder Dachau. Maar we hadden met Dachau niets te maken hoor, maar daar was het een onderdeel van. Ja en wij zeiden tegen elkaar, we waren altijd samen hè, een Siamese tweeling, als we elkaar schrijven, dan schrijven we nog: 'lieve Siamees'.

00:37:03

[image:03:35:17.11]

- IV Dat was u en?
JW An de Min. En de SS die zag het ook zo. En toen werden er weer op uit gestuurd, en toen zei ik: "We gaan nou eens niet bij elkaar staan hoor.". En ik stond helemaal achteraan en zij stond voor aan. En die man van de Arbeidsinzet, zo werd dat genoemd, die pakte haar bij de arm, die kwam mijn halen en we werden samen weggestuurd.
IV Heeft u veel steun gehad aan elkaar?
JW Ja. In Hausham was het goed hoor, we kregen vrij goed eten en we moesten ja, we moesten werken, maar dat gaf niet. Ik moest in de zwijnenstal werken en dat vond ik echt verschrikkelijk hoor. En die Duitse zwijnen, die leken wel veel groter dan ik ze ooit gezien had. Dat vond ik akelig werk, maar ja er zijn ergere dingen.

00:38:02

[image:03:36:13.17]

- IV Hoe lang heeft u in Hausham gezeten?
JW Nou ik denk dat wij er heen gingen, zo in, tja, ik denk, wij zaten nog niet zolang in Ravensbrück.
IV Hoe lang heeft u in Ravensbrück gezeten?

- JW Ik denk, we kwamen dus in september aan, ik dan tot het volgende jaar maart, april en toen gingen we dus naar Beieren.
- IV In Ravensbrück heeft u het wel heel koud gehad, want het was een hele koude winter?
- JW Nou het was zeker koud.
- IV Hoe overleefde u dat?
- JW Nou dat ging goed. Dat ging goed. We waren tamelijk gehard zeker.
- IV Had u veel dekens?
- JW Nee, er waren haast niet hoor. En eigenlijk ook geen bed.

00:39:01

[image:03:37:11.01]

- IV Hoe sliep u dan?
- JW We hadden rijen van drie bedden naast elkaar, en die waren smal hoor, die waren voor een (1) persoon eigenlijk bedoeld, maar dan werden twee van die dingen tegen elkaar geschoven en dan moesten er vijf mensen in liggen. Dus die in het midden lag altijd op het hout van die twee bedden die tegen elkaar aan geschoven waren, maar dan deden we het om de beurten. We hadden ook een keer, toen hadden we veel hulp van de politieke gevangenen, echt hoor. Toen was er geen bed beschikbaar. Toen waren de Russen weer terug gekomen en die hadden de bedden weer in bezit genomen. Dus toen kwamen wij terug van het werken en toen hadden wij geen bed. Maar de anderen gelukkig wel, want die waren op tijd terug geweest. En dan kwam de SS en je mocht niet buiten je bed zijn, 's avonds of 's nachts. Als je buiten je bed was, nou dat was verschrikkelijk en daar kwamen ze aan.

00:40:01

[image:03:38:08.01]

- JW En die politieke gevangen trokken ons gauw bij hun erin en aan de andere kant er weer uit, want er was geen ruimte meer. En de hele nacht hebben we zo gelopen. En het was, het appel, was zo om vier uur, we waren blij dat het appel was. Zulke dingen waren er natuurlijk ook wel.
- IV Dus die waren wel solidair met u, maar die Russische vrouwen niet?
- JW Nee.
- IV En waren er tussen de mensen onder elkaar wel eens mishandelingen?
- JW Nee hoor, heb ik nooit gemerkt. Het zal heus wel gebeurd zijn, maar ik heb het niet gemerkt.
- IV Er werd niet onderling gevochten of eh
- JW Ik vond echt de Hollandse vrouwen solidair met elkaar. Ja. Ik kan niet anders zeggen. Er waren er wel eens bij die tegen ons waren, hoor, maar daar trokken we ons niet zo heel erg veel van aan.

00:41:04

[image:03:39:08.16]

- IV Maar dat betekende niet dat ze u niet zouden helpen of zo?

- JW Nee hoor, nee. En het was ook zo leuk, die vrouwen die zongen met elkaar zo veel. En dat kon vroeger, want dan leerde je op iedere lagere school dezelfde liederen. Dus als er een (1) begon te zingen, dan zongen ze allemaal mee, dat was echt leuk hoor.
- IV Hollandse liederen?
- JW Hollandse liederen. En zij zongen ook 'Gedachten zijn vrij' in het Duits dan hè.
- IV Wat is dat voor een lied?
- JW Nou dat is dan: 'gedachten zijn vrij en daar kan niemand aan komen, wat de SS je ook zou aan doen, je gedachten zijn van jezelf, dat kunnen zij nooit aan raken.
- IV En weet u ook waar dat lied vandaan kwam?
- JW Het is een echt Duits lied, maar waar het vandaan kwam, dat weet ik niet.
- IV Was het niet een socialistisch strijdlid?
- JW Dat geloof ik niet, maar dat weet ik niet.

00:42:03

[image:03:40:05.00]

RA: Het is al heel oud, want mijn vroeger die heeft het vroeger wel gezongen, dus dan is het haast wel honderd jaar geleden.

- IV Maar wat wel interessant was, dat was later, of dat was misschien wel in die tijd. Dat hij zei: 'Elke getuige is net als een vesting die kan wel vernietigd worden, maar nooit ingenomen worden'. Dat vond ik zo een mooie uitspraak.
- IV Nou, het lijkt er wel op. In Hamhausen moest u Hamhausen heette het toch?
- JW Hausham
- IV Hausham sorry, daar moest u varkenshokken schoonmaken?
- JW Ja, meer dingen natuurlijk, maar dat vond ik zo erg.
- IV En hoelang heeft u dat gedaan?
- JW Tot de bevrijding.
- IV U heeft altijd varkenshokken schoongemaakt?
- JW Ja

00:43:02

[image:03:41:02.07]

- IV En was dat een grote boerderij?
- JW Dat was een grote boerderij, die was er naast een grote boerderij. Wij waren op (...?)hinterheckert (?) en de anderen zaten op achter (...?)hinterheckert (?) Maar dat heb ik niet goed leren kennen. Ja we zaten een beetje ver bij elkaar af he.
- IV Waar woonde u? Woonde u weer in barakken daar?
- JW Ja. Er waren speciale barakken gebouwd en daar werden stro zakken ingelegd. Dat was goed hoor en het was ook schoon. En we kregen goed te eten.
- IV Dat viel vol te houden?
- JW Ja. En die SS'ers die daar waren die waren vriendelijk, het leken hele gewone mensen. Er zat een op de citer te spelen, of ze deden hele gewone dingen. Of ze kwamen bij je staan: 'zal ik je even helpen de aardappels te schillen'.

00:44:02

[image:03:41:59.07]

- JW Zo doodgewoon, dat kon je je niet voorstellen hoe erg of ze konden handelen.
IV Hoe kwam het dat u aardappels moest schillen?
JW Dat moesten we doen voor de SS'ers die daar kwamen. Het was dus een SS tehuis waar SS'ers dus een poosje vertoefden.
IV Maar even duidelijk die varkensstallen, dat was een onderdeel van uw werk?
JW Nee hoor, we moesten veel meer doen. We moesten ook groente schoonmaken, en de Duitsers, tenminste daar in Beieren, maken heel ingewikkelde maaltijden. Dan moest je aardappelen schillen en dan moesten ze geraspt worden en dan moest je aardappelen schillen en die werden dan gekookt. En dan werd het weer gekneusd met elkaar en dat werd dan weer in water gegooid, ja dat was heel ingewikkeld.
IV Dus er werd uitgebreid gekookt daar?
JW Ja. Ja.
IV Kreeg u daar ook wat van.
JW We namen het. Een arbeider is zijn voedsel waard.

00:45:01

[image:03:42:56.08]

- IV Dat deed u wel. En u sliep in barakken maar waren redelijk comfortabel in vergelijking met Ravensbrück?
JW Ja hoor, het was er netjes, het was er echt schoon. En daar waren we met, in die barakken was ik met drie anderen.
IV Kunt u zich nog namen herinneren van SS uit die tijd?
JW Nou ik weet heel zeker dat Generaal Pohl met zijn vrouw daar een keer was.
IV Generaal
JW Pohl
IV Pohl? Die was
RA: Dat was het hoofd van de Gestapo.
JW Ja. Maar die was heel aardig, heel aardig.
IV Die was het hoofd van de Gestapo? En die was erg aardig voor u?
JW Nou ja, het hoofd van de Gestapo was eigenlijk Himmler he, maar generaal (...?) Pohl die moest dan de kampen allemaal bezoeken, hoe het allemaal toeging, dat was zijn werk.

00:46:06

[image:03:43:58.13]

- IV En sprak hij met u?
JW Ja hoor. Hij had.. Nou wij moesten een keer was wegbrengen, in, ja eigenlijk leek het een soort doods-kist. Daar zaten dan een heleboel stukken in die naar de wasserij moesten. Moesten we wegbrengen. En dan hield hij ons aan en dan vroeg hij hoe we het hadden. Maar ja hij durfde ook al weer niet veel, want ze waren bang voor elkaar, die SS'ers hoor. Nou.
IV Ja. Ze waren ook bang dat ze te vriendelijk deden tegen iemand?
JW Ja. Tegen de gevangenen, ja.
IV Want dan werd daar over geroddeld ofzo, of dan werden ze verdacht?
JW Ja.
IV Heeft u wel eens gezien dat een SS'er door zijn meerdere werd aangepakt ofzo?

JW Nee. Nee.

00:47:00

[image:03:44:50.21]

JW Maar wij hebben ook in Vught, altijd, ja, veel goede dingen ontvangen. Daar was bijvoorbeeld een Aufseherin en die gaf mij een boterham met heel dik roomboter erop. Maar dat was voor haar ook gevaarlijk, zij kon ook verraden worden he.

IV Was dat een Nederlandse Aufseherin?

JW Dat was in Vught nog.

IV Was dat een Nederlandse Aufseherin?

JW Ja.

IV Weet u nog hoe ze heette?

JW Alleen haar voornaam weet ik nog, net als ik, Jo, heette ze.

JW En het grappige was, twee jaar later in 1947, stond ik in Den Bosch met de Wachtstoren bij het station en toen kwam ze aan, met een vriendin. En ik bood haar de Wachtstoren aan. En ze zei: 'Nee hoor'. Maar ik heb ze verder niet aangesproken, ik denk: 'dat is nergens nodig voor'.

IV Maar u wist dat zij het was?

JW Ja, heel goed, het was nog maar twee jaar he.

00:48:00

[image:03:45:47.23]

IV En wist zij dat u het was?

JW Ja hoor, ze zag het. Ze zag het direct.

IV Maar ze zei niks?

JW Nee. Maar de meesten waren werkelijk wel goed voor ons. We moesten wel oppassen.

IV Denkt u dat zij ooit gestraft is geweest omdat ze bij de SS was?

JW Ik zou denken van niet omdat ze daar in 1947 gewoon over straat liep. Anderen heb ik nooit meer gezien.

IV Denkt u dat mensen in haar omgeving dat wisten, dat ze dat gedaan had?

JW Misschien niet eens. Misschien niet hoor.

IV En omdat ze goed voor u is geweest heeft u haar niet willen aangeven?

JW Oh, maar ik zou het toch niet gedaan hebben. Van niemand zou ik het gedaan hebben. Ook al zouden ze me mishandeld hebben, ik zou het niet hebben gedaan want de bijbel zegt, dat zegt Jehova zelf: "mij komt de wraak toe, ik zal het wel vergeleden." Dus wij deden het niet.

00:49:05

[image:03:46:51.00]

IV Had u geen wrok gevoelens? Dat zij daar zomaar vrij kon rondlopen?

JW Nee nooit. Nooit gehad, nee.

IV En in dat huis waar die SS'ers kwamen. Waren dat allemaal SS'ers of waren het ook soldaten?

JW Ik denk dat ze ook wel soldaat waren.

IV En generaal Pohl wat deed hij daar?

JW Nou het was een Erholingsheim noemden ze dat. Dus een huis waar iemand een paar weken vakantie kon doorbrengen om een beetje bij te komen van inspanning of misschien van verwondingen. Want er was er een (1) bij die had maar een (1) been.

00:50:02

[image:03:47:45.07]

JW Dus op die manier, dan waren ze daar een poosje en dan werden ze goed verzorgd.

IV En generaal Pohl die moest daar inspecteren, of die zat daar ook een tijdje?

JW Nou hij moest alles inspecteren dus ook die buitencommando's, want hij is er niet dagen gebleven, zoals die anderen.

IV Kunt u zich mensen herinneren, kunt u zich nog namen herinneren van mensen die daar kwamen?

JW Nee. Alleen generaal Pohl, want die stelde zichzelf voor. Wij hechtten ook niet zoveel waarde aan namen hoor. IV Nee. Wat gebeurde er toen de geallieerden optrokken?

JW Nou dat was heel bijzonder want wij zaten nog al hoog in die Beierse bergen. Je had hoge en lage, maar wij zaten nogal hoog.

00:51:00

[image:03:48:40.21]

JW En toen we zagen wij die geallieerde troepen aankomen, tegen de berg opstormen met geweer in aanslag. Doodvermoeid zagen ze er uit. Ik stond bij dat varkenshok en toen liep ik daar omheen en toen stond de SS met de handen omhoog. Dus ze waren gevangen genomen door die troepen.

IV En waren dat de eerste troepen die u zag?

JW Het waren de eerste troepen die ik meemaakte, ja.

IV Het ging heel snel?

JW Ja. Heel vlug.

IV U zag ze in de verte aankomen en u liep om de hoek en toen stonden ze al met hun handen omhoog.

JW Ja. En het interessante was, de Amerikanen zeiden: "nou jullie zijn vrij". Nou zeiden we, dat is fijn. De SS'ers zeiden het ook die zeiden: "Jullie kunnen gaan". Maar wij zeiden, ja dat gaat zomaar niet hoor, want jullie hebben ons hierheen gebracht, moeten jullie ook maar zorgen dat we weer thuis komen.

00:52:01

[image:03:49:39.03]

JW Maar ze konden niets hè, want ze waren gevangen. Maar ze gaven ons raad en die was een hele goed raad. 'Ga naar de burgermeester van Hausham, ga vertellen waarom jullie gevangen genomen zijn en wacht maar af wat de burgermeester doet. Nou toen kregen we van de burgermeester een papier, dat wij als Jehova's Getuigen gevangen genomen waren en dat we daar in Hausham gezeten hadden en daar ging een stempel op, zijn naam ging erop. En doordat we dat kregen konden wij naar huis terugkeren.

- IV En dat betekende dat u gewoon op treinen kon als die reden?
JW Wij kwamen dus in handen van die geallieerden, sommigen waren met vrachtauto's. Die vroegen uit welk land komen jullie? Want ja, ze spraken natuurlijk Engels. We zeiden: "Nederland".

00:53:00

[image:03:50:36.13]

- JW Nou dan moesten ze een stukje naar Nederland en dan konden we met die militaire vrachtauto meerijden. En als ze een andere kant opmoesten dan hielden ze een ander transport aan en dan zeiden ze: "Neem die meisjes eens mee, want die moeten naar Nederland toe. Zo hebben we die hele reis gemaakt, in vrachtwagens.
- IV Ongelofelijk
JW En toen kwamen we in Mannheim terecht. En dat was een soort opvangcentrum. En toen kwam 's nachts een majoor uit het Nederlandse leger ons opzoeken. We lagen gewoon op de stenen grond, hoor, daar gaven we niets om. En die zei hij had Jehova's Getuigen in Duitsland meegemaakt en die waren zo goed voor hem geweest. Ze hadden hem zo goed geholpen om door die moeilijke dagen heen te komen, waarschijnlijk was ie krijgsgevangene.
- IV Hoe heette hij?
JW Ja, wist ik het maar, dat weet ik niet.

00:54: 00

[image:03:51:34.01]

- JW Ik weet ook niet of hij zich voorgesteld heeft. Hij zei: "Ik ben een majoor van het Nederlandse leger". En hij zei ter wille van jullie broeders neem ik jullie over de grens mee naar Nederland. Dus toen zijn we met militaire leger in Nederland aangekomen.
- RA: Ja en die wilde mij niet mee hebben (interruptie) (lacht).
- IV Daar komen we zo nog even aan toe. Nou heeft u me het hele verhaal verteld. De gevangenen, kampen. U heeft heel veel meegemaakt. Heeft u wel eens meegemaakt dat vrouwen misbruikt werden in die situaties?
- JW Met?
- IV Dat vrouwen misbruikt werden in die situaties?
- JW Nee hoor, dat heb ik nooit meegemaakt. Alleen toen wij onderweg gingen naar Hausham vanuit Ravensbrück, toen was er een transport soldaten en een van die soldaten die wilde handtastelijk worden, die stond naast mij. Ik zei: "Maar ik ben een gevangene hoor." "Ein Häftling" zei ik. Hij liet me direct los. Niemand heeft een poging gedaan iets verder te doen. Ik heb het nooit meegemaakt.
- IV Waarom deden ze dat niet, waarom waren ze zo bang voor een gevangene?
- JW Ik was een gevangene, dus ik was onder geleidde van de SS. En tussen het leger en het SS, ja, daar was een groot verschil he.
- IV En die SS'ers? Nooit?
- JW Nooit. Er zijn misschien wel hoor, die het hebben meegemaakt, maar wij niet hoor, geen van zevenen.

00:56:00

[image:03:53:28.18]

- IV Maar u heeft er ook niks van gehoord of gezien?
JW Nee. Heel veel dingen die in het kamp gebeurde die wist je niet hoor.
IV Nee. Hoe kwam dat?
JW Omdat het zo groot was en zo uitgebreid.
IV Vooral Ravensbrück?
JW Ja vooral Ravensbrück.
IV Dus u hoorde wel eens wat, maar heel weinig.
JW Ja en weet u, ik verstond ook geen Duits. In de kampen, dat noemen ze 'concentratiekamp Duits'. Ieder sprak op zijn eigen manier een beetje Duits. Maar ja ik ben in Ravensbrück niet lang geweest. Toen wij er op uit werden gestuurd, ja, toen was het kampleven eigenlijk achter ons. We waren nog wel gevangenen, we moesten doen wat ze zeiden, maar dat wou ik daarstraks zeggen.

00:57:02

[image:03:54:28.11]

- JW Wij kregen dus burgerkleding aan en dat waren kleren van mensen die omgebracht waren, maar die kleren werden wel bewaard eerst. Als iemand er op uitgestuurd werd, dan kreeg die burgerkleren aan. Je mocht niet met streeppakjes naar de buitencommando's. En toen, en dat vond ik zo diep tragisch, toen kreeg ik de kleding van mevrouw Witjas. Zodoende wist ik dat ze omgekomen was he. Triest he.
IV Herkende u dat?
JW Ik herkende het niet, maar haar naam stond erin. Dat deden de gevangenen vaak, dat ze de eigen naam in de kleren deden he. En bij haar was het dus ook zo.
IV Hoe zag dat eruit, wat voor kleren kreeg u van haar?
JW Het waren keurige kleren. Heel mooi.
IV Zelfs toe nog?
JW Ja.

00:58:00

[image:03:55:24.00]

- JW Want het waren hun eigen kleren. Die werden als ze in het kamp kwamen opgenomen. En die werden echt niet weggegooid. Die werden opgeborgen. En als iemand ontslagen werd, vooral in Vught kwam dat nog wel eens voor, dan kregen ze hun eigen kleding terug. En zij zat dus ook in Vught en toen we weggingen, toen kwamen die kleren allemaal in de handen van de SS.
IV En die namen voor u die kleren mee naar Ravensbrück?
JW Ja. Ja.
IV En toen kreeg u stomtoevallig
JW Ja gewoon toevallig he
IV Kreeg u de kleren van mevrouw Witjas?
JW Dus dan wist ik dat ze gestorven was he.
IV En dat is de vrouw die nog naar u geroepen heeft?
JW Jaha, dat vergeet ik nooit.
IV Maar wat kon je nu voor elkaar doen he?

JW Riep ze in angst?
IV Zij had angst, zij had vreselijk angst. Want zij was ook een van de Joodse vrouwen die echt wisten welk lot hun wachtte. Dat was lang niet met iedereen zo.

00:59:06

[image:03:56:27.20]

IV En u wist dat ook?

JW Jazeker.

IV Want u heeft gesproken met een vrouw, die geïnteresseerd was in Vught. En die wist welk lot haar te wachten stond.

JW Ja.

IV Wat vertelde ze daar over?

JW Ja dat ze het vreselijk vond. Of er een weg tot ontkomen bestond. Maar die was er niet he, die was er echt niet.

IV Hoe heette die vrouw? Ik heb het over die vrouw die geïnteresseerd was in.

JW Oh, ja, dat was zo een aardige vrouw, die wist het ook, dat was een realistische vrouw.

IV Hoe heette die?

JW Dat weet ik niet meer.

IV Weet u de voornaam nog?

JW Nee. Ook niet.

01:00:00

[image:03:57:19.14]

IV En hoe denkt u dat ze dat wist?

JW Door de berichtgeving he. Die heeft altijd opgelet. En misschien heeft ze het ook gezien, dat anderen weggebracht werden.

IV Ze heeft gezien dat ze vermoord werden?

JW Ja, dat denk ik.

IV Wist u het toen?

JW Nou nee. Er was ook zo. Er waren mensen die hadden papier en potlood en die konden briefjes weggooiden. En die werden door buitenstaanders gevonden en zodoende hadden ze ook wel contacten hè. Maar dat hebben wij ook nooit gedaan.

IV En u wist al die tijd ook in Ravensbrück niet wat er echt gebeurde met al die Joodse vrouwen?

JW Nee. Nee hoor, echt niet. Ik wist het van wat ik voor die tijd had gehoord, maar niet van ervaring hoor.

01:01:00

[image:03:58:17.01]

IV En wat u voor die tijd had gehoord was dat al over de werkelijke doodskampen? De vernietigingskampen?

JW Ja zeker wel.

IV Dat wist u allemaal?

- JW Ja, dat wist ik allemaal. En ook, toen ik Jehova's Getuige werd, toen heb ik er nog veel meer over gehoord. Vanzelfsprekend eigenlijk hè.
- IV Maar in de zin dat het heel erg was en dat er veel mensen aan dood gingen, of ook dat ze een machine op touw hadden gezet om al die Joden te vermoorden.
- JW Ja. Ja hoor, de uitdelging van het Joodse volk. Ja.
- IV Dat wist u toen al? In Vught wist u het al?
- JW Ja. En voor die tijd ook hè.
- IV Dus toen ze op transport ging, mevrouw Witjas en toen ze u riep, toen wist u eigenlijk al.
- JW Toen wist ik dat ze de vernietiging tegemoet ging. Ja.

01:02:01

[image:03:59:15.17]

- JW Maar er waren ook Joodse vrouwen die dat gewoon niet geloven konden. Die namen dat niet aan als je dat zei.
- IV Waarschuwde u ze wel?
- JW Ja. Ik heb sommigen echt voorbereid. Niet met de opzet ze bang te maken, maar om hen te laten zien wat hun toekomst zou zijn, hè.
- IV Viel u dat zwaar om ze dat te vertellen?
- JW Zeker wel. Heel erg hoor.
- IV U wist het vrij zeker ook?
- JW Ja.
- IV U had geen hoop?
- JW Nee. Nee hoor.
- IV Dacht u vaak dat zo'n lot u ook te wachten stond?
- JW Nou ik nam het wel aan, dat dat zou kunnen. Ja.

01:03:01

[image:04:00:13.05]

- IV Toen u bevrijd was, toen u in Mannheim terecht gekomen toen heeft de Nederlandse majoor u geholpen naar Nederland terug te komen, hoe kan dat? Hoe was daar plotseling een Nederlandse majoor?
- JW Nou hij was met zijn hele transport daar hè. In Mannheim. Wij gingen dus over de grens, en toen gingen die militairen dus hun eigen weg. En dan moesten wij maar zien hoe we de weg konden vinden naar huis terug. Maar toen werden we toch geholpen, we krijgen een treinkaartje, tenminste ik. Ik weet niet hoe het met de anderen ging, naar Gouda. Dus ik kon gewoon met de trein naar Gouda reizen. We werden wel eerst onderzocht hoor, aan de grens. Of we niet besmettelijke ziekte hadden gekregen of zo, dat kon toch ook he. Maar ik werd gezond verklaard en ik kon naar Gouda terug.

01:04:04

[image:04:01:13.10]

- IV En schrokken uw ouders toen ze u terug zagen?

JW   Nou het was net of ik de ene dag nog thuis geweest was, helemaal niet of ik een paar jaar weg was geweest. (kijkt verdrietig) Nee. Maar zo is eigenlijk de hele familie hoor, we zijn een beetje een eigenaardige familie (lacht).

IV   Heel hartelijk dank voor dit gesprek.

01:04:36

[image:04:01:44.05]

01:07:00

[image:04:04:02.21]

EINDE